

7/42
ЦЕНТРАЛЬНЕ СТАТИСТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ У.С.Р.Р.

ПРОФЕСІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНО-ОСВІТНІ
УСТАНОВИ НА УКРАЇНІ

РОКИ 1922—1925

460030

АРКІВ

1926

331	760339
184	Проекти
18	важк-осв
45	у. на 184
4733	241
412	183 43
6345	184

760339

ЦЕНТРАЛЬНЕ СТАТИСТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ У.С.Р.Р.

[31:373/4(477)(083.3) „1922/5“]

331
п84

ПРОФЕСІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНО-ОСВІТНІ
УСТАНОВИ НА УКРАЇНІ

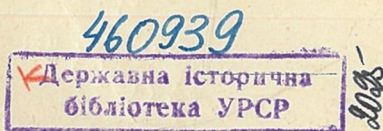
РОКИ 1922—1925

ХАРКІВ

1926

З М І С Т.

	Стор.
Передмова	
I. УСТАНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	1—41
А. Інститути	1
Б. Технікуми	8
В. Робітничі факультети	15
Г. Професійні школи	19
Г. Школи Ф. З. У.	24
Д. Будинки робітників-підлітків	26
Е. Професійна освіта робітників (Довгостр. та короткостр. профкурси)	27
Є. Професійна освіта в цілому (Загальні висновки)	33
II. ПОЛІТИЧНО-ОСВІТНІ УСТАНОВИ	42—54
А. Бібліотеки	42
Б. Хати-читальні	47
В. Установи шкільного типу	49
Г. Установи клубного типу	51
Г. Інші установи політосвіти	52
Д. Загальні висновки	53

42023 -

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Оця брошура є перша спроба Центрального Статистичного Управління УСРР подати короткий огляд динаміки установ профосу та політосвіти на Україні за революційний період 1922 — 1925 р.р.

Не пориваючи спадкового звязку з раніш опублікованими даними про установи профосу та політосвіти на 1-І 1925 року (див. „Статистика України“ № 76), ця робота мала на меті зібрати ввесь той основний матеріал про названі вище установи, який призбирано в наслідок чотирьох першосічневих обслідувань післяреволюційного періоду: в 1922 р. — основного і в наступні роки 1923, 1924 і 1925 — поточних.

Маючи на увазі завдовольнити невідкладні потреби деяких державних планових органів — з одного боку, а також ознайомити коротенько широкі кола читачів із системою й постановкою професійної й політичної освіти на Україні — з другого, ЦСУ УСРР вважає за потрібне і вчасне видати цю роботу, тим паче, що до останнього часу, через цілу низку або технічних, або фінансових труднощів, матеріяли ні основного обслідування 1922 р., ні дальших поточних — до 1924 року включно, про установи профосу й політосвіти в остаточному й більш-менш докладному вигляді ніде не були опубліковані.

Хоч подані нижче дані далеко не відображають усієї програми обслідувань за чотири попередні роки, проте основні елементи змін у динаміці сітки, керівничого персоналу й клієнтури установ профосу та політосвіти за оглядувані чотири роки революції — 1922—1925 р.р. — виявлені досить виразно.

Дані всіх зазначених у роботі таблиць стосуються до території України на 1 січня 1925 року, цеб-то без тих частин Шахтинської й Таганрозької округ, що 1924 р. відійшли до РСФРР

Цю роботу виконав референт Відділу Статистики Народньої Освіти ЦСУ України Є. І. Воскресенський, загальна редакція належить Зав. Відділу Г. І. Коркушкові.

28 серпня 1926 р.

Член колегії ЦСУ України М. Авдієнко.

І. УСТАНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.

А. ІНСТИТУТИ.

КІЛЬКІСТЬ УСТАНОВ.

До революції 1917 року на Україні були такі вищі навчальні заклади: в Катеринославі—1) Гірничий інститут, 2) Вищі медичні жіночі курси; в Києві—1) Університет св. Володимира, 2) Політехнічний інститут, 3) Комерційний інститут, 4) Вищі жіночі курси, 5) Жіночий медичний інститут, 6) Консерваторія, 7) Духовна академія; в Одесі—1) Університет, 2) Вищі жіночі курси, 3) Вищі медичні жіночі курси; в Харкові—1) Університет, 2) Технологічний інститут, 3) Сільсько-господарський інститут (кол. Ново-Олександрійський), 4) Ветеринарний інститут, 5) Комерційний інститут, 6) Жіночий медичний інститут, 7) Вищі жіночі курси, 8) Консерваторія; в Ніжині—1) Історично-філологічний інститут, — разом 21 вищий навчальний заклад.

Революційна перебудова системи вищої професійної освіти, що почалася на Україні з 1921 року, утворила замість колишніх університетів і різних вищих курсів мережу інститутів, як установ, що готують організаторів у широких галузях виробництва. Розвиток мережі інститутів і розподіл їх за окремими видами профосвіти наведено в табл. 1, збудованій на підставі даних обслідувань ЦСУ України (на 1 січня) за 1922—1925 рр.

Табл. 1. Динаміка мережі інститутів ¹⁾.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.- техніч- ні	Сіль- сько- госп.	Соц.- еконо- мічні	Педаго- гічні	Медич- ні	Худож- ні	Всього
1922	4	5	3	14	8	9	43
1923	4	7	3	14	9	8	45
1924	4	7	3	15	7	5	41
1925	4	7	3	12	6	4	36

Розподіл установ за ви-
дами профес. освіти

на 1 січня 1925 р. у % % 11,1 19,5 8,3 33,3 16,7 11,1 100,0

¹⁾ Дані цієї таблиці, як і всіх дальших, стосуються до території України на 1 січня 1925 року, цеб-то без тих частин Шахтинської й Таганрозької округ, що відійшли в 1924 р. до РСФРР.

Як видно з таблиці, мережа інститутів на Україні зазнала за останні роки таких змін: спочатку збільшилось число інститутів з 43 до 45, потім скоротилось до 41 в 1924 році і до 36 — в 1925 році.

Зокрема, ці зміни були ось які: протягом 1922 року виникли знову 3 інститути: 1) Сільсько господарський у Києві, 2) Геодезичний інститут у Харкові і 3) Хемічно-фармацевтичний інститут у Києві, і виключено з групи інститутів Харківську консерваторію, бо її перетворено в Музичний технікум.

Протягом 1923 р. відкрито Інститут народньої освіти в м. Луганську на Донеччині. За той-таки час 5 інститутів закриваються: 1) Клінічний інститут в Одесі, 2) Хемічно-фармацевтичний інститут у Києві (перетворено в Фармацевтичний технікум), 3) Інститут образних мистецтв в Одесі (перетворено в Технікум образних мистецтв), 4) Музична академія в Одесі і 5) Державна консерваторія в Києві (перетворено в Музичний технікум).

Протягом 1924 року закрито 5 інститутів: 1) Одеський педологічний інститут, 2) Вінницький інститут народньої освіти (перетворено в 3-хрічні педагогічні курси), 3) Глухівський (на Чернігівщині) інститут народньої освіти (перетворено в 3-хрічні педагогічні курси), 4) Харківський хемічно-фармацевтичний інститут (перетворено в Хемічно-фармацевтичний технікум), і, нарешті, по художній вертикалі відбулося сполучення Київських інститутів — архітектурного і пластичних мистецтв в один Художній інститут.

Отже, більшість інститутів, що „закрилися“, перетворено в технікуми.

Переходячи від загального підсумку до часткових, до динаміки мережі інститутів за окремими видами професійної освіти (табл. 1), відзначимо, що найусталенішими за всі ці роки були перші три вертикалі — індустріально-технічна, сільсько-господарська і соціально-економічна; по інших трьох вертикалях — педагогічній, медичній і художній що-року спостерігаються ті чи інші зміни, переважно в бік скорочення мережі.

ВИКЛАДОВА МОВА.

В зв'язку з постановою XII З'їзду партії, що визначив напрям і темп роботи в галузі національної політики, особливого інтересу й ваги набуває питання про викладову мову в інститутах.

Порівнюючи дані в цій справі за 4 роки матимемо такі наслідки.

Табл. 2. Викладова мова в інститутах.

Роки обслідуван (на 1 січня)	Викладова мова	Індустр.-технічні	Сільсько-госп.	Соц.-економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього установ, що подали відомості	
								В абсолютних числах	у %
1922	Українська	—	1	—	2	—	1	4	10,8
	Російська	3	2	1	4	4	5	19	51,4
	Мішана	1	1	1	8	—	3	14	37,8
	Разом	4	4	2	14	4	9	37	100,0
1923	Українська	—	1	—	2	—	1	4	8,9
	Російська	3	4	3	6	7	5	28	62,2
	Мішана	1	2	—	6	2	2	13	28,9
	Разом	4	7	3	14	9	8	45	100,0
1924	Українська	—	1	—	3	1	—	5	12,8
	Російська	3	3	2	5	5	1	19	48,8
	Мішана	1	2	1	7	1	3	15	38,4
	Разом	4	6	3	15	7	4	39	100,0
1925	Українська	—	2	—	4	—	1	7	19,4
	Російська	3	4	2	1	5	1	16	44,5
	Мішана	1	1	1	7	1	2	13	36,1
	Разом	4	7	3	12	6	4	36	100,0

Українізація інститутів посувається дуже повільним темпом і, як видно з наведених даних, тенденція до збільшення кількості інститутів з українською викладовою мовою досить виразно визначається тільки з початку 1924 року і збільшується до 1925 року: відсоток інститутів з українською викладовою мовою з 12,8 в 1924 році сягає до 19,4 в 1925 році.

Помітніших наслідків в справі українізації досягнуто в педагогічних, сільсько-господарських і почасти в художніх інститутах; інші вертикалі, і особливо індустріально-технічна, чимало відстали в цій справі.

Інститути народної освіти (ІНО), як установи, що готують викладачів, ідуть в справі українізації попереду інститутів інших спеціальностей. З 12 інститутів педагогічної вертикалі на 1 січня 1925 року цілком українізовані оці 4 інститути: Житомирський, Херсонський, Кам'янець-Подільський і Полтавський; 7 інститутів провадять зайняття українською й російською мовою і тільки один Луганський — виключно російською мовою.

З інших інститутів до української викладової мови перейшли оці: по сільсько-господарській вертикалі — Київський

ветеринарно-зоотехнічний інститут і Кам'янець-Подільський сільсько-господарський інститут; по художній вертикалі — Київський художній інститут.

ВИКЛАДАЧІ.

Дані про кількість педагогічного персоналу в інститутах та про його рух за 1922—1925 рр. подано в такій таблиці:

Табл. 3. Педагогічний склад інститутів.

Роки обсліду- вань (на 1 січня)		Індустр.-тех- нічні	Сільсько-госп.	Соц.-еконо- мічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього	Середнє число викладачів на 1 установу
В абсолют- них числах	1922	430	206	243	771	814	300	2.764	64, ₂
	1923	512	404	304	875	1.047	296	3.438	76, ₄
	1924	412	374	285	704	1.017	230	3.022	73, ₇
	1925	416	415	314	650	902	179	2.876	79, ₉
У %	1922	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	
	1923	119, ₁	196, ₁	125, ₁	113, ₅	128, ₆	98, ₇	124, ₄	
	1924	95, ₈	181, ₆	117, ₈	91, ₃	124, ₉	76, ₇	109, ₃	
	1925	96, ₇	201, ₅	129, ₂	84, ₃	110, ₈	59, ₇	104, ₁	

Середнє число викладачів на 1 установу
на 1 січня 1925 р.

104, ₀	59, ₃	104, ₇	54, ₂	150, ₃	44, ₈	79, ₉
-------------------	------------------	-------------------	------------------	-------------------	------------------	------------------

Переглядаючи дані цієї таблиці в зв'язку з даними про зміну мережі (див. вище, табл. 1), можна відзначити такі особливості руху персоналу в інститутах. Загальне число педагогічного персоналу досягло максимуму — 3.438 в 1923 році, а далі, за два останні роки, це число змінюється в бік скорочення. Зменшення числа педагогічного персоналу після 1923 року мало місце переважно по тих вертикалях, де зменшувалося число навчальних закладів — по медичній, педагогічній і художній. Найбільше відносне зростання числа педагогічного персоналу спостерігалось за розглядуваний період по сільсько-господарській та соціально-економічній вертикалях.

Що до абсолютного числа викладачів за всі ці роки на першому місці незмінно стояла медична вертикаль, далі, педагогічна, індустриально-технічна, сільсько-господарська, соціально-економічна і, нарешті, художня. На 1 січня 1925 року

по медичній вертикалі працювало 31,4% загального числа педагогів, по педагогічній — 22,6%, по індустріально-технічній — 14,5%, по сільсько-господарській — 14,4%, по соціально-економічній — 10,9%, по художній — 6,2%.

Співвідношення між числом викладачів і учнів відзначається в дальшому розділі.

У Ч Н І.

Нижче подаємо таблицю, що ілюструє рух учнів в інститутах України по окремих видах професійної освіти за період 1922—1925 рр.

Табл. 4. Рух учнів в інститутах.

Роки обслі- дувань (на 1 січня)	Індустр.-технічні			Сільсько-госп.			Соц.-економічні			Педагогічні		
	Чоловік.	Жінок	Разом	Чоловік.	Жінок	Разом	Чоловік.	Жінок	Разом	Чоловік.	Жінок	Разом
1922	9.854	485	10.339	2.297	872	3.169	5.161	870	6.031	3.633	4.241	7.874
1923	5.754	357	6.111	2.685	485	3.170	2.990	766	3.756	4.086	4.553	8.639
1924	5.954	307	6.261	2.968	534	3.502	3.061	785	3.846	3.604	4.503	8.107
1925	5.148	247	5.395	3.012	444	3.456	2.633	472	3.105	3.042	3.404	6.446

Табл. 4 (закінчення).

Роки обслі- дувань (на 1 січня)	Медичні			Художні			Всього			Середнє число учнів на 1 уста- нову	Середнє число учнів на 1 ви- кладача
	Чоловік.	Жінок	Разом	Чоловік.	Жінок	Разом	Чоловік.	Жінок	Разом		
1922	4.258	4.873	9.131	1.353	1.659	3.012	26.556	13.000	39.556	920	14,3
1923	5.695	6.228	11.923	1.301	1.120	2.421	22.511	13.509	36.020	800	10,5
1924	5.150	5.556	10.706	853	861	1.714	21.590	12.546	34.136	832	11,2
1925	4.127	3.740	7.867	652	392	1.044	18.614	8.699	27.313	758	9,5

З наведених даних видно, що на кінець розглядуваного періоду число учнів значно зменшується по всіх вертикалях за винятком сільсько-господарської. Характер і ступінь інтенсивності цього процесу можна виразніше подати таким порівнянням.

Табл. 5. Загальне число учнів в інститутах
(у %% від числа їх на 1 січня 1922 року).

Роки о б с л і д у в. (на 1 січня)	Індустр.- технічні	Сільсько- господар.	Соц.- економ.	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
1922 . .	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1923 . .	59,1	100,0	62,3	109,7	130,6	90,5	91,1
1924 . .	60,6	110,5	63,8	103,0	117,2	55,4	86,3
1925 . .	52,2	109,1	51,5	81,9	86,2	34,5	69,0

Скорочення числа учнів загалом на 31,0% за весь період найменш торкалося медичних і педагогічних шкіл і найбільше індустриально-технічних, соціально-економічних, а також художніх. Це скорочення мало плановий характер і було переведене, як відомо, шляхом соціально-академічної перевірки студентства в-осени 1922 року і потім обмеженого прийому, сполученого з тою-ж перевіркою в 1924-25 році. Крім зазначених обставин, загальну цифру учнів в інститутах трохи знижає й факт згортання самої мережі.

Для характеристики розподілу учнів за статтю наведемо, перш за все, в додаток до абсолютних даних табл. 4, відсоткові дані про число учнів-жінок по кожній вертикалі окремо і по всіх інститутах у цілому за минулі роки.

Табл. 6. Жінки-учні у %% від числа всіх учнів
по кожній вертикалі.

Роки о б с л і д у в. (на 1 січня)	Індустр.- технічні	Сільсько- господар.	Соц.- економ.	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
1922 . .	4,7	27,5	14,4	53,9	53,4	55,1	32,8
1923 . .	5,8	15,3	20,4	52,7	52,2	46,3	37,4
1924 . .	4,9	15,2	20,4	55,5	51,9	50,2	36,8
1925 . .	4,6	12,8	15,2	52,8	47,5	37,3	31,8

Отже, відсоток учнів-жінок, трохи збільшившись у 1923 році, за дальші два роки знижується. Найбільше відносне число жінок спостерігається в педагогічних і медичних інститутах (52,8⁰/₀ і 47,5⁰/₀), найменше—в сільсько-господарських і, особливо, в індустриально-технічних (4,8⁰/₀).

Зважаючи на те, що окремі вертикалі професійної освіти мають неоднакову питому вагу, неоднаково велелюдні, розгляньмо, як розподіляється на 1 січня 1925 року загальне число учнів кожної статі між окремими видами професійної освіти.

Табл. 7. Відсоток учнів кожної вертикалі до всіх учнів даної статі
(на 1 січня 1925 року).

Стать	Індустр.- технічні	Сільсько- господар.	Соц.- економ.	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
Чоловіки	27,6	16,1	14,1	16,5	22,2	3,5	100,0
Жінки	2,8	5,1	5,4	39,2	43,0	4,5	100,0
Разом	19,9	12,6	11,3	23,5	28,9	3,8	100,0

Звідси ми бачимо, що по-над 80% усіх учнів-жінок в інститутах припадає на педагогічні й медичні інститути; інші спеціальності притягають од 5,4% усіх жінок (соц.-економічні інститути) до 2,8% (індустріальні інститути). Чоловіки йдуть переважно до індустріально-технічних і медичних вищих шкіл і найменше—до художніх.

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД УЧНІВ.

Забезпечення пролетаріатові радянської школи взагалі, і особливо вищої, збільшення в ній робітничого й селянського елементу є за останні роки одним із основних принципів організаційної роботи в галузі народньої освіти.

Засобами для переведення в життя цього принципу є: 1) укомплектування вищих навчальних закладів через партійні організації, профспілки, комнезами, яким надається право командувати учнів до вищих навчальних закладів, і 2) укомплектування їх учнями, що скінчили робітничі факультети.

Табл. 8. Соціальний склад студентів в інститутах у 1924-25 уч. році (у % %).

Соціальні групи учнів	Індустр.- технічні	Сільсько- господар.	Соц.- економ.	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всі інсти- туту
Робітники	26,9	11,6	20,0	9,7	3,7	13,1	12,9
Селяни	8,1	44,9	12,4	24,3	10,3	11,8	17,8
Службовці	46,8	31,8	62,2	50,8	71,7	53,5	55,1
Інші	18,2	11,7	5,4	15,2	14,3	21,6	14,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Наслідки наведеної таблиці свідчать про те, що процес завоювання вищої школи трудящими шарами людности на 1 січня 1925 року досяг чималого розвитку, особливо

по сільсько-господарській вертикалі, де загальна кількість тих студентів, що належать до класи робітників і селян, досягла вже 56,5% усіх учнів.

В інститутах медичної вертикалі робітників і селян надто мало (всього 14,0%), переважна-ж більшість (71,7%) студентів своїм соціальним станом або походженням належить до службовців; а втім ця остання соціальна група взагалі найбільша по всіх вертикалях, за винятком сільсько-господарської.

Чимале місце, особливо по деяких видах професійної освіти, належить групі „інші“—кустарі, ремісники, торговці, особи вільних професій та нетрудовий елемент. Загалом по інститутах ця група досягає 14,2%, з них осіб з нетрудовими зайняттями—1,8%.

Отже сучасне студентство, за винятком незначної його частини, належить своїм соціальним станом до трудящих клас людности.

Б. ТЕХНІКУМИ.

КІЛЬКІСТЬ УСТАНОВ.

Технікуми—вищі практичні навчальні заклади України, що виникли й розвинулися вже після Жовтневої революції, зазнали ще більших змін в структурі мережі й ще більшого скорочення за період 1922—1925 рр., аніж інститути.

Табл. 1. Динаміка мережі технікумів.

Роки о б с л і д у в. (на 1 січня)		Індустр.- технічні	Сільсько- господар.	Соц.- економ.	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
В абсо- лют. числ.	1922	72	44	30	122	5	8	281
	1923	63	33	16	96	5	13	226
	1924	50	24	9	59	3	13	158
	1925	43	22	6	60	3	11	145
Тежу % до 1922 р.	1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1923	87,5	75,0	53,4	74,5	100,0	162,5	80,5
	1924	69,5	54,7	30,0	48,3	60,0	162,5	56,2
	1925	59,7	50,0	20,0	49,2	60,0	137,5	51,6

В 1922 році нараховувалося 281 технікум, на 1925 рік число їх, поступово скорочуючись, зменшилося до 145 (на 49,4%), отже мережа інститутів скоротилася лише на 16,3% (з 43 до 36 установ). Причини такого великого скорочення мережі технікумів впливали з недостатньої могутності, недостатньої устаткованості багатьох з них,

а також і з нестачі коштів на утримання мережі, що широко розвинулася в перші роки революції. Скорочення мережі за ці роки й мало на меті погодити її як з економічними ресурсами країни, так і з сучасними потребами її в кваліфікованому персоналі.

Найбільшого скорочення зазнали технікуми соціально-економічні (на 80,0%), меншого — сільсько-господарські й педагогічні (майже на половину), деякий приріст проти 1922 року спостерігається лише по одній художній вертикалі, де число технікумів збільшилося за рахунок перебудови інститутів.

До цього часу на першому місці що до числа технікумів стоїть педагогічна вертикаль (60 технікумів) та індустріально-технічна (43 техн.), на останніх місцях — соціально-економічна (6 техн.) і медична (3 техн.).

ВИКЛАДОВА МОВА.

Протяжний процес українізації навчальних закладів, успіх якого залежить від наявності достатньої кількості підготованих викладачів, необхідних підручників українською мовою, а також від національного складу і рівня підготованості самої аудиторії, проходить в технікумах інтенсивніше і має більші досягнення, аніж в інститутах.

Табл. 2. Викладова мова в технікумах.

Мова викладання	Індустріально-технічні	Сільсько-господарські	Соціально-економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього установ, що дали відомості про викладову мову за роками			
							1925	1924	1923	1922
Українська	1	7	—	32	—	2	42	35	47	43
Російська	31	2	4	5	2	4	48	56	123	111
Єврейська	—	1	—	4	—	—	5	2	3	—
Українська і російська	10	11	2	14	1	5	43	42	49	78
Інші мови	—	—	—	4	—	—	4	4	4	4
Разом по всіх викладових мовах	42	21	6	59	3	11	142	139	226	236

Протягом 4 років залишалася незмінною кількість 3-хрічних педагогічних курсів національних меншостей („Інші мови“): німецькі — в с. Хортиці, Запорізької округи, і в с. Пришиб, Мелітопільської окр.; польські — в м. Києві і болгарські — в м. Преславі, Бердянської округи.

Кількість єврейських навчальних закладів (3-хрічних педагогічних курсів) на 1 січня 1925 року збільшилося з 3 до 5.

Число технікумів, що провадять зайняття російською мовою рік-у-рік зменшується: в 1922 році таких технікумів було 47,0% загального числа, в 1925 році — 38,8%.

Трохи зменшилося й число установ, що одночасно провадять роботу і українською і російською мовами: в 1922 році — 33,1% усіх технікумів, в 1925 році — 30,3%.

За рахунок числа установ з російською й українсько-російською викладовими мовами збільшується кількість установ з українською викладовою мовою.

Табл. 3. Відсоток установ, що провадять зайняття виключно українською мовою (супроти загального їхнього числа).

Типи установ	1922 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.
Інститути	10,8	8,9	12,8	19,4
Технікуми	18,8	20,7	25,2	29,6

Викладання українською мовою набуло найбільшого розвитку в групі 3-хрічних педагогічних курсів, серед яких 54,2% українських, і потім у групі сільсько-господарських технікумів — 33,8% технікумів з українською викладовою мовою.

ВИКЛАДАЧІ.

Із 145 технікумів, що були на 1 січня 1925 року, відомості про викладачів дали тільки 136; поширюючи дані про число викладачів у них на все число технікумів, встановлене обслідуванням (145), матимемо загальне число викладачів 3.069. На один технікум, незалежно від видів професійної освіти, припадає 21,2 душі, отже по інститутах відповідна величинь на 1 січня 1925 року визначається цифрою 80.

Згортання мережі технікумів (див. вище, табл. 1, стор. 12), що почалося з 1922-23 навчального року, мало наслідком природне скорочення і абсолютного числа викладачів, проте обидва ці процеси, відбуваючись одночасно, протікали не з однаковою ступінню інтенсивності.

Коли кількість технікумів 1922 року умовно прийняти за 100, то зміни дальших років визначаються такими числами: 1923 р. — 80,5, 1924 р. — 56,2, 1925 р. — 51,6; скорочення ж числа викладачів протікало не так інтенсивно, а саме: в 1922 р. — 100, 1923 р. — 92,3, 1924 р. — 76,4 і 1925 р. — 73,7.

Табл. 4. Педагогічний склад технікумів.

Роки досліджень (на 1 січня)		Індустріально-технічні	Сільсько-господарські	Соц.-економічні	Педагогічні	Медицинські	Художні	Всього	Середнє число викладачів на 1 установу
В абсолютних числах	1922	1428	554	482	1445	68	189	4166	13,7
	1923	1478	541	396	1203	80	269	3967	17,6
	1924	1052	466	258	854	56	496	3182	20,1
	1925	993	403	231	996	75	371	3069	21,2
Теж у % супроти 1922 р.	1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1923	103,5	97,7	82,2	83,3	117,6	142,3	95,2	
	1924	73,7	84,1	53,5	59,1	82,3	262,4	76,4	
	1925	69,5	72,7	47,9	68,9	110,3	196,3	73,7	
Середнє число викладачів на 1 установу.									
		23	18	38	17	25	34	21	
Розподіл викладачів за видами проф. освіти на 1 січня 1925 р. (у %)									
		32,1	13,1	7,5	32,5	2,4	12,1	100,0	

Отже, бачимо, що при загальному скороченні мережі в 1925 році, порівнюючи з 1922 р. майже на половину, зменшення педагогічного персоналу досягає тільки 26,3%. Процес скорочення числа технікумів супроводився, значить, одночасним збільшенням їх, концентрацією педагогічних сил і, як побачимо нижче, концентрацією учнів, цеб-то збільшенням загальної могутності технікумів.

Середнє число педагогічного персоналу на один технікум зростає з 13,7 в 1922 році до 21,2 в 1925 році, цеб-то майже на 55%. Ця загальна середня значно варіює по окремих видах професійної освіти: по соціально-економічних технікумах припадає пересічно по 38 викладачів на 1 установу, а по 3-хрічних педагогічних курсах — всього 17 викладачів. Так само, як і по інститутах, педагогічна й сільсько-господарська вертикалі технікумів, відносним числом викладачів на 1 установу, стоять на останніх місцях.

Розглядаючи дані про педагогічний склад з іншого боку, а саме — з боку кількісного розподілу його між окремими видами професійної освіти, констатуємо, що в зв'язку з неоднаковим розвитком мережі по всіх її частинах головна маса педагогів сконцентрована по педагогічних (32,5%) та індустріальних навчальних закладах (32,4%), далі місце займають сільсько-господарські технікуми, потім художні, соціально-економічні і останнє — медичні (2,4).

У Ч Н І.

Вище відзначалося, що мережа технікумів за період 1922 — 1925 рр. зазнала чималого скорочення; в зв'язку з цим поменшало й викладачів, але відносно не в такій мірі. Переходячи до аналізу даних про учнів, зазнайомимося перш за все з тими кількісними змінами, що відбувалися в їхньому складі з 1922 по 1925 рр.

Наведена вище діаграма, ілюструючи частину табл. 5 і доповнюючи її кривими скорочення мережі технікумів, викладачів і учнів у них, дає уявлення про дійсне значіння катастрофічного, на перший погляд, згортання мережі.

Процес згортання мережі полягав у тому, що маломогутні, погано устатковані технікуми помалу-малу зливалися з іншими, або-ж у гіршому випадкові, якщо вони зовсім не виправдували свого призначення, закривались; за їхній рахунок розвивались могутніші технікуми.

В наслідок, при зменшенні мережі майже на 50,0%, ми маємо: а) збільшення середнього числа викладачів на 1 технікум з 13,7 в 1922 році до 21,2 в 1925 році (див. табл. 4), б) збільшення середнього числа учнів від 110 душ

Табл. 5. Рух учнів в технікумах.

Роки обслу- дувань (на 1 січня)	Індустріально- технічні			Сільсько-госп.			Соц.-економ.			Педагогічні		
	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом
1922	8.810	577	9.387	2.959	380	3.339	2.054	2.009	4.063	6.247	5.976	12.223
1923	7.685	373	8.058	2.929	376	3.305	2.169	1.147	3.316	5.631	4.992	10.623
1924	7.659	368	8.027	2.750	341	3.091	1.666	824	2.490	4.366	4.572	8.938
1925	6.887	343	7.230	2.780	346	3.126	1.758	598	2.356	3.780	4.481	8.261

Середнє число учнів на 1 установу кожного виду проф. освіти на 1 січня 1925 р.

—	—	168	—	—	142	—	—	393	—	—	138
---	---	-----	---	---	-----	---	---	-----	---	---	-----

Розподіл учнів за видами проф. освіти на 1 січня 1925 р. (у %%).

—	—	29,0	—	—	12,6	—	—	9,4	—	—	33,2
---	---	------	---	---	------	---	---	-----	---	---	------

Табл. 5 (Закінчення).

Роки обслі- дувань (на 1 січня)	Медичні			Художні			Всього			Середнє число учнів на 1 уст.	Сер. чис. учні на 1 викладача
	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом	Ч.	Ж.	Разом		
1922	244	287	531	755	759	1.514	21.069	9.988	31.057	110	7,5
1923	167	395	562	1.008	1.091	2.099	19.589	8.374	27.963	124	7,0
1924	166	366	532	1.718	2.074	3.792	18.325	8.545	26.870	170	8,4
1925	192	463	655	1.547	1.752	3.299	16.944	7.983	24.927	172	8,1

Середнє число учнів на 1 установу кожного виду
проф. освіти на 1 січня 1925 р.

—	—	218	—	—	300	—	—	172	—	—
---	---	-----	---	---	-----	---	---	-----	---	---

Розподіл учнів за видами проф. освіти
на 1 січня 1925 р. (у %)

—	—	2,6	—	—	13,2	68,0	32,0	100,0	—	—
---	---	-----	---	---	------	------	------	-------	---	---

в 1922 році до 172 в 1925 році (див. табл. 5), в) зменшення загального числа викладачів на 26,3 % (див. табл. 4) і г) зменшення числа учнів на 19,7 % (див. табл. 5).

З окремих видів професійної освіти велелюднішими є соціально-економічні і художні технікуми: в перших середнє число учнів на 1 установу — 393 душі, в других — 300 душ; 3-хрічні педагогічні курси, як числом викладачів у них, так і учнів, становлять групу установ, найменше залюднених — пересічно 138 учнів на 1 педагогічні курси.

Що до розподілу учнів між окремими видами професійної освіти (табл. 5) найвидатніше місце займають 3-хрічні педагогічні курси, потім індустріальні, художні і сільсько-господарські технікуми, де загалом учиться 88,0 % усього складу учнів у технікумах.

Соціально-економічні й медичні технікуми загальним числом учнів у них займають, таким чином, останні місця.

Що до студенток жінок серед загального числа учнів у технікумах, то в останніх вони мають таку саму у відсотковому відношенні кількість місць, як і в інститутах: в технікумах — 32,0 %, в інститутах — 31,8 % (на 1 січня 1925 р.); але, розглядаючи те саме явище, згідно з кожним видом профосвіти, наслідки маємо різні.

Табл. 6. Жінки-учнів % % од числа всіх учнів по кожній вертикалі.

Роки досліджувань (на 1 січня)	Індустріально-технічні		Сільсько-госп.		Соц.-економ.		Педагогічні	
	Інстит.	Технік.	Інстит.	Технік.	Інстит.	Технік.	Інстит.	Технік.
1922	4,7	6,1	27,5	11,4	14,4	49,4	53,9	28,9
1923	5,8	4,6	15,3	11,4	20,4	34,6	52,7	47,0
1924	4,9	4,6	15,2	11,0	20,4	33,1	55,5	51,2
1925	4,6	4,8	12,8	11,1	15,2	25,4	52,8	45,7

Табл. 6 (закінчення).

Роки досліджувань (на 1 січня)	Медичні		Художні		Всього	
	Інстит.	Технік.	Інстит.	Технік.	Інстит.	Технік.
1922	53,4	54,0	55,1	50,1	32,8	32,2
1923	52,2	70,3	46,3	52,1	37,4	30,0
1924	51,9	68,8	50,2	54,7	36,8	31,8
1925	47,5	70,7	37,5	46,9	31,8	32,0

Отже, розподіл жінок між окремими вертикалями має в технікумах інший характер, аніж в інститутах.

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД УЧНІВ.

Соціальне походження або стан учнів у технікумах на 1 січня 1925 року визначається так (подано у відсотках).

Табл. 7. Соціальний склад учнів в технікумах на 1 січня 1925 р. (у % %).

Соціальні групи учнів	Індустр.-технічні	Сільсько-господ.	Соц.-економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всі технікуми
Робітники	52,7	14,0	14,9	10,9	6,4	18,9	25,0
Селяни	10,5	61,2	18,3	58,8	9,6	6,6	32,6
Службовці	24,3	19,2	58,1	21,6	54,7	58,3	31,4
Інші	12,5	5,6	8,7	8,7	29,3	16,2	11,6
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Комплектування вищих навчальних закладів протягом кількох років за допомогою профспілок, партійних організацій, комнезамів, то-що, (так звана пролетаризація цих закладів) дало вже помітні наслідки, і технікуми, з боку соціального складу учнів у них, особливо що до основних видів профосвіти, набувають вигляду робітничо-селянських навчальних закладів. Остання графа таблиці свідчить про чималі досягнення в цьому розумінні, особливо порівнюючи з інститутами: на 1 січня 1925 року число робітників і селян по всіх інститутах становило 30,7% усього складу слухачів, а в технікумах відповідний відсоток досягає 57,6.

Процес комплектування учнів за соціальною ознакою, поглиблюючись з кожним роком, виливається не тільки в дедалі виразніші кількісні наслідки, але й, сказати-б, якісні: кожна вертикаль професійної освіти набуває свою власну, що до добору соціального складу слухачів, аудиторію. В індустріально-технічних технікумах мають велику перевагу робітники, в сільсько-господарських — селяни; соціально-економічні, медичні й художні технікуми, що не мають під собою виробничої бази, залишаються вільними і більш приступними для службовців і, нарешті, педагогічна освіта — це галузь, де переважають групи службовців і селян. Територіальне розташування педагогічних навчальних закладів у даному разі теж має чималий вплив: значна кількість педагогічних курсів знаходиться по невеликих містах, причому 15,2% їх розташовані навіть по сільських місцевостях і поселеннях міського типу, що й дає чималу перевагу селянам у складі слухачів педагогічних курсів.

В. РОБІТНИЧІ ФАКУЛЬТЕТИ.

Час відкриття перших робітничих факультетів на Україні припадає на весну 1921 року. Реорганізація всієї системи освіти і насамперед вищої школи, необхідність підведення під професійні навчальні заклади виробничої бази, необхідність відкрити доступ робітникам і селянам до вищої школи, — все це вимагало від держави в перші роки революції особливих заходів, особливих організаційних форм.

Однією з таких форм є робітничі факультети, як тимчасова надбудова до вищої школи, що має завданням готувати робітників і селян с певним виробничим стажем до вищих навчальних закладів.

А що нормальний шлях підготування до вищих навчальних закладів є професійні школи, школи фабрично-заводського учеництва і довгострокові курси, мережа яких до

цього часу вже досить налогоджена, ролю робітничих факультетів можна визнати в значній мірі вже одіграною. В звязку з цим, мережа робфаків на 1 січня 1925 року майже припиняє свій зріст, тимчасово стабілізується.

Табл. 1. Динаміка мережі робфаків.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.- технічні	Сільсько- госп.	Соц.- еконо- мічні	Педаго- гічні	Медич- ні	Худож- ні	Всього
1922	5	1	—	1	—	—	7 ¹⁾
1923	8	2	—	—	—	—	10
1924	13	7	3	6	3	—	32
1925	13	7	3	6	4	—	33

Протягом перших двох років існували здебільшого індустріальні робітничі факультети, організовані при Катеринославському гірничому інституті, Київському та Одеському політехнічних і Харківському технологічному інститутах, а також при індустріальних технікумах.

Робітничі факультети при сільсько-господарських інститутах та інститутах народної освіти виникають за ці роки лише поодинокі, як спроба.

З кінця 1923 року відкриваються робфаки і із інших галузей профосвіти, за винятком художньої, і на 1 січня 1924 року всіх робфаків нараховується вже 32, а на січень 1925 року — 33. Серед них є 5 вечірніх робітничих факультетів: 1) в м. Катеринославі, 2) в м. Києві, 3) в м. Миколаєві, 4) в м. Харкові при міській раді професійних спілок і 5) Вечірній робфак імені Котлова в м. Харкові.

Табл. 2. Викладова мова в робітничих факультетах.

	1922 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.
Українська	—	—	2	4
Російська	4	9	18	18
Українська й російська	3	1	9	10
Всього (що подали відомості)	7	10	29	32

З цих даних видно, що процес українізації робітничих факультетів іде ще повільнішим темпом, аніж в інститутах. Проте й тут за останні два роки є деякі досягнення, що визначилися збільшенням числа як суто-українських робфаків (4), так і українсько-російських (10).

¹⁾ За даними НКО'су на 1 січня 1922 року було 10 робфаків.

Повільність процесу українізації робфаків пояснюється тим, що контингент їхніх слухачів поповнюється здебільшого міськими робітниками, які говорять російською мовою, і в значній мірі належать національним складом до росіян, євреїв і русифікованих українців.

Максимальний відсоток робфаків із зайняттями російською мовою маємо по індустріально-технічній і медичній вертикалях (по 75,0%), мінімальний — по сільсько-господарській (28,6%) і педагогічній (33,4%), при чому по соціально-економічній вертикалі цей відсоток досягає 61,7, аналогічне співвідношення вертикалей що до викладавчої мови відзначалося вище для інститутів і технікумів.

Табл. 3. Рух учнів робфаків.

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустр.-технічні			Сільсько-господар.			Соц.-економічні		
		Чоловіків	Жінок	Разом	Чоловіків	Жінок	Разом	Чоловіків	Жінок	Разом
В абсо- лютних числах	1922 . . .	913	38	951	130	40	170	—	—	—
	1923 . . .	2.107	221	2.328	551	52	603	—	—	—
	1924 . . .	3.475	400	3.875	1.084	156	1.240	380	48	428
	1925 . . .	3.215	306	3.521	1.211	122	1.333	499	71	570
У % супроти 1922 р.	1922 . . .	—	—	100,0	—	—	100,0	—	—	—
	1923 . . .	—	—	244,8	—	—	354,7	—	—	—
	1924 . . .	—	—	407,5	—	—	729,4	—	—	100,0
	1925 . . .	—	—	370,2	—	—	784,1	—	—	133,2

Табл. 3 (закінчення).

Роки обслідувань (на 1 січня)		Педагогічні			Медичні			Всього			Середнє число учнів на 1 уст.
		Чоловіків	Жінок	Разом	Чоловіків	Жінок	Разом	Чоловіків	Жінок	Разом	
В абсо- лютних числах	1922 . . .	24	80	104	—	—	—	1.067	158	1.225	175
	1923 . . .	—	—	—	—	—	—	2.658	273	2.931	293
	1924 . . .	483	298	781	189	162	351	5.611	1.064	6.675	208
	1925 . . .	800	370	1.170	358	227	585	6.083	1.096	7.179	218
У % супроти 1922 р.	1922 . . .	—	—	100,0	—	—	—	—	—	100,0	—
	1923 . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	239,2	—
	1924 . . .	—	—	750,0	—	—	100,0	—	—	544,9	—
	1925 . . .	—	—	1.125,0	—	—	166,6	—	—	586,0	—

Наведений ряд відносних чисел ілюструє як загальну картину руху учнів робфаків, так і особливості того першого періоду реконструкції всієї системи профосвіти, що стосується до 1921—22 років.

Відсутність правильно організованих профшкіл і шкіл фабрично-заводського учеництва примушує НКО у перший період відкривати, майже, виключно індустріяльні та сільсько-господарські робфаки для підготування робітників і селян до вищих навчальних закладів відповідних спеціальностей: 91,5% робфаківців 1922 року ідуть тільки по цих галузях освіти. Так саме стоїть справа і в дальшому 1923 році. До 1924 і 1925 рр. мережа робфаків устигає охопити й інші галузі професійної освіти, чим і пояснюється раптова зміна за два останні роки в розподілі учнів за видами освіти.

Відсоток учнів жінок на робфаках удвоє менший, ніж в інститутах і технікумах і становить у 1925 році—15,3. Це залежить, видимо, від особливостей спеціально-побутових умов тих шарів, з яких поповнюються кадри учнів на робфаках. Розподіл учнів-жінок за окремими видами професійної освіти характеризується такими цифрами: на індустріально-технічних робфаках жінки становили в 1925 р.—8,7% усіх слухачів даної вертикалі, на сільсько-господарських—9,1%, на соціально-економічних—12,4%, на педагогічних—31,5% і на медичних—39,0%.

Соціальний склад учнів робітничих факультетів до значної міри одрізняється від соціального складу студентів як в інститутах, так і технікумах.

Табл. 4. Соціальний склад учнів робітничих факультетів на 1 січня 1925 р. у %.

Соціальні групи	Індустр.-технічні	Сільсько-господарські	Соц.-економічні	Педагогічні	Медичні	Всього
Робітники .	76,1	35,5	52,8	49,3	54,3	60,5
Селяни . .	12,1	55,7	19,8	36,0	26,7	25,6
Службовці	5,7	2,7	8,6	11,9	15,7	7,5
Інші . . .	6,1	6,1	18,8	2,8	3,3	6,4
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Як і слід було сподіватись, всупереч розглянутим вище навчальним закладам, по робітничих факультетах немає жадної галузі професійної освіти, де-б робітники разом із селянами не становили переважної більшості.

Для порівняння з іншими типами вищих навчальних закладів наведено такі дані:

Табл. 5. Відсоток робітників і селян у вищих навчальних закладах на 1 січня 1925 р.

	В інститутах	В технікумах	В робфаках
Робітники . . .	12,9	25,0	60,5
Селяни . . .	17,8	32,6	25,6
Разом .	30,7	57,6	86,1

Значіння робфаків у справі поповнення робітниками (оробочення) вищих навчальних закладів, особливо в перехідний період організації всієї системи професійної освіти, досить яскраво ілюструється цифрами цієї таблички, до якої непотрібні окремі коментарії.

Відзначимо лише наприкінці, що в числі 6,4% „інших“ (див. табл. 4) нараховується 3,4% червоноармійців і 0,5% ремісників та кустарів.

Г. ПРОФЕСІЙНІ ШКОЛИ.

Розглянуті вище інститути, технікуми й робітничі факультети — то є вищі організаційні форми професійної освіти на Україні. Це не масові установи і готують вони у своїх стінах тільки висококваліфікований технічний персонал.

Реорганізація освіти 1920-21 року, цілком змінюючи всю систему вищої освіти, не могла не зачепити й галузи нижчої професійної освіти, а в зв'язку з нею — і системи старої середньої загальноосвітньої школи.

Почасти на уламках колишньої середньої школи, а саме на базі розформованих старших клас гімназії і реальних шкіл, почасти-ж на основі колишніх ремісних, технічних, сільсько-господарських, комерційних шкіл і училищ, утворюється мережа професійних шкіл, як установ масового типу, в галузі індустрії, сільського господарства, медицини, мистецтва.

Вилучення масових установ народної освіти з державного бюджету протягом 1922 року і дальша передача їх, частково на утримання різних госпорганів, установ, профспілок, частково на кошти місцевого бюджету, привело, в зв'язку з загальним економічним станом країни за останні роки, до того, що частину кваліфікованих установ за розглядуваний період закрито, частину реорганізовано, через що мережа професійних шкіл на 1 січня 1925 року досягла 80,8% стану її на 1 січня 1922 року.

Найбільшої кількісної втрати зазнали індустріальні й медичні профшколи, меншої — соціально-економічні, а мережа сільсько-господарських шкіл навіть трохи поширилася.

Табл. 1. Динаміка мережі профшкіл.

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустр.-тех- нічні	Сільсько-го- сподарські	Соц.-еконо- мічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього
В абсо- лютих числах	1922 . .	207	100	52	—	35	30	428
	1923 . .	200	143	8	—	19	29	399
	1924 . . .	149	149	31	—	12	20	361
	1925 . . .	123	146	40	—	7	30	346
Теж у % супроти 1922 р.	1922 . . .	100 ₀	100 ₀	100 ₀	—	100 ₀	100 ₀	100 ₀
	1923 . . .	96 ₆	136 ₁	15 ₄	—	54 ₄	96 ₆	93 ₄
	1924 . . .	72 ₃	141 ₉	58 ₁	—	34 ₂	66 ₆	84 ₅
	1925 . . .	59 ₄	139 ₀	76 ₀	—	20 ₀	100 ₀	80 ₈

Розглядаючи динаміку мережі профшкіл, треба мати на увазі, що скорочення мережі індустріально-технічних шкіл до значної міри компенсувалося одночасним розвитком мережі шкіл фабрично-заводського учеництва, скорочення ж мережі соціально-економічних і медичних шкіл надолужилося збільшенням числа довгострокових курсів по відповідних вертикалях (див. нижче — школи фабрично-заводського учеництва і довгострокові профкурси).

Скорочення числа профшкіл, звичайно, супроводилося і зменшенням загального числа викладачів у них, але не в такій значній мірі. Приймаючи числа профшкіл і викладачів у них на 1 січня 1922 року за 100, можна ілюструвати співвідношення між обома цими процесами так:

	1922 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.
Число профшкіл . .	100 ₀	93 ₄	84 ₅	80 ₈
Число викладачів	100 ₀	89 ₂	94 ₅	94 ₂

Процес скорочення числа викладачів розвивався не так інтенсивно, як процес згортання мережі і це мало наслідком поступове збільшення середнього числа викладачів на 1 школу від 10₁ в 1922 році до 11₈ в 1925 році.

На 1 січня 1925 року на першому місці середньою кількістю викладачів на 1 школу стоять медичні школи (15₉ викладачів), на останньому — сільсько господарські (8₄ викладачів) (див. табл. на стор. 21).

Як видно з таблиці, найнесприятливіший у розвитку профшколи на Україні був 1922-23 навчальний рік (на 1 січня 1923 р.). Правда, мережа продовжувала скорочуватись

Табл. 2. Педагогічний склад профшкіл.

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустріально- технічні	Сільсько-госп.	Соц.-еконо- мічні	Медичні	Художні	Всього	Середнє число викладачів на 1 проф- школу
В абсол. числах Теж у % супроти 1922 р.	1922	2.102	856	482	523	386	4.349	10, ₁
	1923	2.016	1,097	90	315	363	3.881	10, ₃
	1924	1.984	1.184	363	212	369	4.112	11, ₄
	1925	1.789	1 218	543	111	436	4.097	11, ₈
	1922	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	
	1923	95, ₉	128, ₂	18, ₇	60, ₂	94, ₀	89, ₂	
	1924	94, ₄	138, ₃	75, ₃	40, ₅	95, ₆	94, ₅	
	1925	85, ₁	142, ₃	112, ₇	21, ₂	112, ₉	94, ₂	

Середнє число викладачів на 1 школу
(на 1-І 1925 р.)

14, ₅	8, ₄	13, ₆	15, ₉	14, ₅	11, ₈
------------------	-----------------	------------------	------------------	------------------	------------------

Табл. 3. Рух учнів в профшколах.

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустріально-технічні			Сільсько-господарські			Соц.-економічні		
		ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом
В абсол. числах Теж у % супроти 1922 р.	1922 .	11.270	3.079	14.349	4.630	878	5.508	4.941	4.805	9.746
	1923 .	12.810	2.183	14.993	6.327	1.451	7.778	479	612	1.091
	1924 .	13.635	2.946	16.581	7.495	1.625	9.120	1.348	2.109	3.457
	1925 .	12.790	2 827	15.617	7.978	2.393	10.371	2.552	4.490	7.042
	1922 .			100, ₀			100, ₀			100, ₀
	1923 .			104, ₅			141, ₂			11, ₂
	1924 .			115, ₆			165, ₆			35, ₅
	1925 .			108, ₈			188, ₃			72, ₃

Розпод. учнів за видами освіти
на 1-І 1925 р. (у %%)

	41, ₂		27, ₅		18, ₄
--	------------------	--	------------------	--	------------------

Табл. 3 (закінчення).

Табл. 5 (закінчення)												
Роки. обслідувань (на 1 січня)		Медичні			Художні			Всього			Середнє число учнів	
		ч.	ж.	Разом		ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	На 1 школу	На 1 викла- дача
В абсол. числах	1922 .	723	2.391	3.114	1.471	3.043	4.514	23 035	14.196	37.231	87	87
	1923 .	258	1.481	1.739	976	2.350	3.326	20.850	8.077	28.927	76	73
	1924 .	167	941	1.108	1.258	2.305	3.563	23.903	9 926	33.829	94	94
	1925 .	63	692	755	1.380	2.780	4.160	24 763	13.182	37.945	110	109
Теж у % супроти 1922 р.	1922 .			100,0			100,0			100,0		
	1923 .			55,8			73,7			77,7		
	1924 .			35,6			78,9			90,9		
	1925 .			24,2			92,2			101,9		

Розпод. учнів за видами освіти на 1-І—1925 р.
(у %%).

			2,0		10,9	65,2	34,8	100,0		
--	--	--	-----	--	------	------	------	-------	--	--

і дальшими роками (див. табл. 1), але дата 1 січня 1923 р. визна-чається серед усіх інших максимальним зниженням як абсо-лютного числа учнів по всіх профшколах, так і середнього числа їх на 1 установу (76 проти 87 в 1922 році)

Переживши в 1923 році критичний момент переходу на місцевий бюджет і пристосування до нових економічних обставин, в 1924 і 1925 рр. професійна школа міцніше й роз-вивається; про це-ж свідчить і збільшення середнього числа як викладачів, так і учнів на 1 профшколу.

Якщо звернутись до розгляду табл. 1 і порівняти її з табл. 3, то між щорічним рухом мережі профшкіл і учнів у них спо-стерігається найближча відповідність по сільсько-господар-ській, соціально-економічній, медичній і почасти — художній вертикалях: згортання або, навпаки, розгортання мережі викликали відповідні зміни і загальної кількості учнів даної спеціальності. Винятком цією стороною були школи інду-стріально-технічної вертикалі: тут в 1923 і 1924 рр. збіль-шення абсолютного числа учнів продовжувалося, не зважаючи на скорочення мережі.

В процесі щорічного скорочення індустріальних шкіл і зворотного явища що до сільсько-господарських, абсолютне число останніх спочатку порівнялося з числом індустріально-технічних шкіл (в 1924 р.), а потім перегнало його; але, не зважаючи на це, головна маса учнів (41,2% од їхнього за-гального числа) в профшколах і до цього часу сконцентро-

вана в індустріальних школах. На 1 січня 1925 року даліше місце що до загального числа учнів належить сільсько-господарським профшколам (27,5%), потім соціально-економічним (18,4%), художнім (10,9%) і, нарешті, останнє — медичним (2,0%).

Іншим порядком розташовуються вертикалі, розглядаючи питання про середню людність школи тої чи іншої спеціальності.

Табл. 4. Середнє число учнів на 1 профшколу на 1 січня 1925 р.

	Соціально-економічні	Художні	Індустр.-технічні	Медичні	Сільсько-господар.	Середня по всіх школах
На 1 січня 1925 р.	176	139	127	108	71	110

Що до відсотків учнів-дівчат в профшколах, кожна вертикаль має свої особливості.

Табл. 5. Відс. учнів-дівчат в профшколах супроти всього числа учнів (дані спеціальності).

	Індустр.-технічні	Сільсько-господар.	Соціально-економічні	Медичні	Художні	Пересічно по всіх школах
На 1 січня 1925 р.	18,1	23,0	63,8	92,5	66,8	34,8

В індустріальних профшколах дівчата становлять менше як $\frac{1}{5}$ всіх учнів даної спеціальності, а по медичних школах відносно число їх сягає до 92,5% од загального числа учнів по медичних школах.

З усіх професійних навчальних закладів як вищих, так і нижчих, професійна школа досягла максимальних наслідків у справі переходу до української викладової мови, далеко відстаючи, проте, в цій справі від єдиних трудових шкіл. Такий відносний успіх залежав переважно від територіального розподілу шкіл, 37,4% яких (на 1 січня 1925 р.) розкидано по поселеннях міського типу та сільських місцевостях і 26,4% по невеликих містах (кол. повітових і округових).

Табл. 6. Розподіл профшкіл що до викладової мови.

Роки обслідуваня (на 1 січня)	В абсолютних числах					Теж у %				
	Українська	Російська	Єврейська	Мішані мови	Інші мови	Українська	Російська	Єврейська	Мішані мови	Інші мови
1922	54	173	—	111	11	15,6	49,6	—	31,8	3,1
1923	45	202	5	121	8	11,8	53,0	1,3	31,8	2,1
1924	89	147	6	103	7	25,8	41,8	1,7	29,2	2,0
1925	106	94	5	119	3	32,4	28,8	1,5	36,4	0,9

Відсоток шкіл з викладовою мовою національних меншостей рік-у-рік знижується; число єврейських професійних шкіл залишалося протягом 3 років на одному рівні.

Г. ШКОЛИ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОГО УЧЕНИЦТВА (ФЗУ).

Поруч з професійними школами з 1921 року виникає й шириться мережа шкіл фабрично-заводського учеництва (фабзавуч) при фабриках і заводах.

Маючи перед собою значні перспективи, як особливо бажаний тип масового навчального закладу, де елементи виробництва сполучаються з елементами навчання, школа фабрично-заводського учеництва поставлена була що до особливої до неї уваги й турбот з боку держави й госп-органів у сприятливіші умови, ніж профшкола.

Тим-то школи фабзавучу в своєму розвитку в період революції не зазнали тих матеріальних труднощів, що не-зрідка призводили до скорочування мережі, з чим доводилось рахуватися багатьом іншим установам народньої освіти. Навпаки, мережа шкіл фабзавучу що-року розросталась.

За даними обслідувань ЦСУ України картина зросту мережі фабзавучів разом із їхньою клієнтурою й виклада-чами за кілька останніх років має такий вигляд:

Табл 1. Динаміка мережі шкіл ФЗУ, клієнтури в них і викладачів.

Роки обслідувань (на 1 січня)	В абсолютних числах					У % супроти даних на 1 січня 1922 р.			Середнє число		
	Загальне число шкіл	Викладачів	Чолов. стати	Жіноч. стати	Разом	Загальне число шкіл	Викладачів	Учнів	На 1 школу	Учнів	Учнів на 1 ви- кладача
1922	36	305	1.810	247	2.057	100,0	100,0	100,0	8,5	57	7
1923	120	1.605	7.398	992	8.390	333,8	526,2	407,8	13,4	70	5
1924	219	2.436	13.065	1.606	14.671	608,3	800,0	713,2	11,1	67	6
1925	217	2.612	15.108	2.065	17.173	602,8	856,4	834,9	12,0	79	7

Не беручи на увагу незначного скорочення мережі до 1925 року, можна визнати, що мережа шкіл робітничої молоді протягом 4 згаданих років буйно розросталась, причому відносний зріст числа викладачів та учнів у школах

ФЗУ за розглядуваний період раз-у-раз випережав зріст числа шкіл, як це видно з наведених у таблиці відносних чисел.

Школи фабзавучу, існуючи при фабриках та заводах, є переважно установи індустріального типу, де, звичайно, своєю масою переважають учні чоловічої статі, тим-то й відсоток учнів-дівчат за всі 4 роки тут не перебільшував 12%; це стоїть у найтіснішому звязку з розмірами вжитку жіночої праці на наших підприємствах.

Дані статистики праці на 1 січня 1925 року ¹⁾ свідчать про те, що з 342.519 душ чоловічої і жіночої статі, що працюють по ценових підприємствах України, жінки становили 47.626 душ, цеб-то 13,9%; серед робітників-підлітків відсоток жінок становив 18,3%.

Питання про викладову мову по школах фабзавучу, зокрема — про українізацію цих шкіл, висуває деякі труднощі. Перехід на українську викладову мову в цих установах, що обслуговують переважно росіян або великою мірою русифікованих робітників, переводиться дуже поволі і цією стороною школу фабзавучу можна поставити в один ряд, як побачимо далі, з довгостроковими професійними курсами.

При наявності на 1 січня 1925 року з українською викладовою мовою 19,4% інститутів, 29,6% технікумів, 12,5% робітничих факультетів, 32,4% професійних шкіл, серед шкіл фабзавучу, установ, що провадять навчання українською викладовою мовою, ледве нараховується 4,5%. Решта, 95,5% шкіл, розподіляється так: російських — 67,0%, єврейських — 1,5% і в стадії підготовки до переходу на українську викладову мову надалі маємо 27,0% установ, де вживається одночасно обох мов — української й російської.

Як доповнення до вищезазначеного, наведемо такі дані про національний склад робітників-підлітків у 1923 році ²⁾: з 11.149 опитаних підлітків-росіян виявилася відносна більшість — 38,5%, меншу групу становили євреї — 33,9% і ще меншу — 23,5% — українці; на інші національності припадає 4,1% усіх підлітків. Ще цікавіші, в звязку з питанням про викладову мову, дані про рідну мову обслідуваних Інституту робітничої медицини (див. табл. на стор. 26).

З усього числа українців що до національності — тільки 35,6% мають за свою рідну мову — українську; 62,5% українців відповіли, що їхня рідна мова — російська, 0,1% — єврейська і 1,6% — інші мови. Зовсім инакше стоїть справа в групі підлітків-росіян: тут майже всі 100,0% підлітків

¹⁾ „Стан праці в 1 півріччі 1924-25 р.“ (вид. ЦСУ, 1925 р.).

²⁾ „Труды и материалы 1 украинского института рабочей медицины“. Стор. 22 й 23. Харків 1925 р.

Табл. 2. Рідна мова обслідуваних 1923 року підлітків України

(на 100 підлітків кожної національності).

Національність	Рідна мова			Інші мови
	Українська	Російська	Єврейська	
Українці	35,6	62,5	0,1	1,6
Росіяни	0,4	98,5	—	1,1
Євреї	0,1	23,3	68,6	8,0
Всі підлітки	9,0	62,6	23,4	5,0

(98 $\frac{0}{5}$ %) зберігають свою рідну мову і тільки 1,5 $\frac{0}{5}$ % російських підлітків визнають за рідну мову — українську й інші мови. Що-ж до євреїв, то обслідування констатувало, що близько $\frac{1}{4}$ їх визнають за свою рідну мову — російську. Перебічно-ж по Україні, незалежно від національності, майже $\frac{2}{3}$ підлітків (62,6%) що до своєї рідної мови вважали себе за росіян.

Д. БУДИНКИ РОБІТНИКІВ-ПІДЛІТКІВ.

Будинки робітників-підлітків являють собою тип установ, споріднених із школами фабрично-заводського учеництва. Це будинки-інтернати для дітей-підлітків од 16 років віку; цей тип установ має за своє завдання, поруч із утворенням спільномешкання для робітничих дітей, позбавлених родини, систематично їх навчати в школі чи то в цьому таки будинкові, чи в профшколах та школах фабзавучу.

Табл. 1. Мережа будинків робітників-підлітків, викладачів та учнів у них

Роки обслідувань (на 1 січня)	В абсолютних числах					У %			Середнє число		
	Загальне число установ	Викладачів	У ч н і в			Загальне число установ	Викладачів	Учнів	На 1 уста- нову		
			Чол. статі	Жін. статі	Разом				Викладачів	Учнів	Учнів на 1 викладача
1923	20	113	709	272	981	100,0	100,0	100,0	5,6	49	9
1924	42	313	2.071	883	2.954	210,0	277,0	301,1	7,4	70	9
1925	52	539	3.191	1.844	5.035	260,0	477,0	513,3	10,4	97	9

Будинки робітників-підлітків виникають тільки з початку 1923 року або десь наприкінці 1922 року. Принаймні, на 1 січня 1922 року будинків робітників-підлітків Центральне Статистичне Управління ще не зареєстровало.

Процес розвитку мережі будинків робітників-підлітків з 1923 до 1925 рр. загалом має той-таки характер, що й для шкіл фабрично-заводського учеництва. Мережа будинків підлітків що-року зростає, причому разом із цим що-року збільшується середнє число викладачів і учнів, що припадає на одну установу, проте, середнє число учнів, що припадає на одного викладача, залишається протягом розглядуваного періоду незмінним.

Що до відсотку дівчат, то будинки робітників-підлітків більш наближаються до профшкіл, ніж до шкіл фабзавучу: на 1 січня 1923 року дівчата становили 27,7%, 1924 року — 29,9% і 1925 року — 36,6%.

Відносно викладової мови в будинках робітників-підлітків на 1 січня 1925 року обслідування констатує такі співвідношення: установ з українською викладовою мовою — 19,2%, з російською 59,6%, з єврейською 5,8% і з мішаними мовами — 15,4%.

Е. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА РОБІТНИКІВ.

Професійна освіта робітників, зайнятих у виробництві, здійснюється через утворення для них спеціальних довгострокових чи то короткострокових курсів у тій чи іншій галузі народного господарства.

Залежно від тих завдань, що їх становлять перед собою професійні курси, їх розподіляється на: а) довгострокові, з протяжністю курсу навчання від 1 року до 3 років — для придбання нової кваліфікації і б) короткострокові, з курсом навчання від 3 місяців до 1 року — для підвищення набутої вже кваліфікації звичайного робітника або для ліквідації технічної неграмотності.

Перейдемо до розгляду й тих і тих установ зокрема.

ДОВГОСТРОКОВІ ПРОФЕСІЙНІ КУРСИ.

За даними біжучої статистики Центрального Статистичного Управління, динаміка мережі довгострокових професійних курсів із 1922 до 1925 року має такий вигляд:

Табл. 1. Динаміка мережі довгострокових професійних курсів.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Інду- стрі- ально- технічні	Сіль- сько- господ.	Соці- ально- еконо- мічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Разом	
							В абсол. числах	у %
1922 . .	16	3	5	1	6	—	31	100,0
1923 . .	37	4	17	1	9	3	71	229,0
1924 . .	51	8	9	—	18	7	93	300,0
1925 . .	65	6	9	1	20	8	109	351,0

З наведеної таблиці видно, що мережа довгострокових курсів, що-року збільшуючись, до 1 січня 1925 року досягає 109 установ проти 31 у 1922 році. З окремих видів професійної освіти збільшений зріст професійних курсів спостережено по індустриально-технічній, медичній і художній вертикалях, менш значний — по сільсько-господарській; по педагогічній вертикалі протягом низки років одзначено тільки одну установу без змін; нарешті, соціально-економічна — досягши найвищого щабля розвитку в 1923 році, скорочується майже вдвоє на 1 січня 1924 року і в такому-ж стані доходить до дальшого 1925 року.

Числом установ найвизначніше місце серед усіх довгострокових професійних курсів за розглянені 4 роки лишається беззмінно за індустриально-технічними установами (близько 50 — 60% усієї мережі).

Табл. 2. Рух викладачів довгострокових професійних курсів.

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустріально- технічні	Сільсько-госп.	Соціально- економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Разом	Середнє число викладачів на 1 установу
В абсол. числах	1922	114	34	36	5	57	—	246	7,9
	1923	314	119	104	18	187	19	761	10,7
	1924	476	89	112	—	385	81	1.143	12,3
	1925	548	81	105	4	402	137	1.277	11,7
Теж у % супроти 1922 р.	1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—	100,0	
	1923	275,4	350,0	288,9	360,0	328,1	100,0	309,3	
	1924	417,5	261,8	311,1	—	675,4	426,3	464,6	
	1925	480,7	238,2	291,7	80,0	705,3	721,0	519,1	

Порівняння даних цієї таблиці з наведеними вище даними про число установ (стор. 30) свідчить про те, що річний рух педагогічного персоналу, перевищуючи що-року зростання самих установ, утворював такий стан, що забезпечення курсів педагогічним персоналом рік-у-рік збільшувалося. Особливо це мало місце по медичній і художній вертикалях: на 1 січня 1922 р. середнє число викладачів на 1 медкурси було 9,5%, а на художні (1 січня 1923 р.) — 6,3%, на 1 січня 1925 р. на 1 медкурси припадало вже 20,1%, а на 1 художні — 17,1%.

Табл. 3. Рух учнів довгострокових курсів.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустріально- технічні			Сільсько- господарські			Соц.-еконо- мічні			Педагогічні		
	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом
1922	680	27	707	84	20	104	183	159	342	15	2	17
1923	1.755	303	2.058	139	19	148	1.167	934	2.101	55	5	60
1924	3.294	343	3.637	387	128	515	52	300	1.052	—	—	—
1925	4.293	707	5.000	342	66	408	626	447	1.073	20	21	41

Табл. 3 (закінчення)

Роки обслідувань (на 1 січня)	Медичні			Художні			Всього				Середнє число учнів	
	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом		На 1 уста- нову	На 1 викладача
									Абс. ч.	% %		
1922	66	215	281	—	—	—	1.028	423	1.451	100 ₀	47	6
1923	477	1.283	1.760	49	78	127	3.642	2.612	6.254	431 ₀	88	8
1924	422	2.703	3.125	222	448	670	5.077	3.922	8.999	620 ₂	97	8
1925	428	2.810	3.238	549	951	1.500	6.258	5.002	11.260	776 ₀	103	9

В той час, як з 1922 по 1925 рік число довгострокових професійних курсів зросло в $3\frac{1}{2}$ рази, викладачів — в 5 разів, число учнів збільшилося ще значніше — майже в 8 разів.

Таке непропорційне проти зросту числа установ збільшення числа учнів мало наслідком прогресивне, рік-у-рік, збільшення середнього числа учнів на 1 курси — з 47 душ в 1922 році до 103 душ в 1925 році.

Цікаво відзначити, що довгострокові професійні курси є єдиним типом установи профосу, де відсоток жінок супроти загального числа учнів рік-у-рік помітно підвищується:

в 1922 році жінки становили 29,2% супроти всіх учнів, 1923 р. — 41,7%, 1924 р. — 43,5% і 1925 р. — 44,4%, цеб-то майже половину всього складу. Звідси можна зробити висновок, що професійні курси при їхній відносній недовгостроковості і найбільшому пристосуванні до потреб робітників і службовців, у великій мірі приступніші для жінок, ніж інші типи професійних навчальних закладів.

Що до ступеня запровадження в життя української викладової мови, то довгострокові професійні курси, поряд із школами фабрично-заводського учеництва, займають одно з останніх місць. Із загального числа курсів (109) на 1 січня 1925 року ми маємо: з українською викладовою мовою — 4,2%, з російською — 73,0%, з українською й російською одночасно — 20,8% і з іншими мовами — 2,0%.

Табл. 4. Відс. довгострокових курсів з російською викладовою мовою на 1 січня 1925 р.

Індустр.-технічні	Сільсько-господар.	Соціально-економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього
86,5	66,7	55,6	—	55,0	62,5	73,0

КОРТОКОСТРОКОВІ ПРОФЕСІЙНІ КУРСИ.

Кортокострокові професійні курси реєструються й обслідуються що-року разом із біжучими обслідуваннями ЦСУ лише на момент 1 січня, при цьому курси, що організуються в інші періоди року, наприклад, літні вчительські курси, залишаються за рямцями статистичних обслідувань. Ці обставини слід пам'ятати при розгляді наведених нижче даних про курси.

Табл. 5. Динаміка числа кортокострокових професійних курсів.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.-техн.	Сільсько-госп.	Соц.-економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього	
							В абсол. числах	У %
1922	49	14	20	7	6	1	97	100,0
1923	36	6	12	2	12	1	69	71,1
1924	37	3	15	1	23	1	80	82,5
1925	21	5	17	2	26	1	72	74,2

Намітити загальні тенденції в розвитку мережі кортокострокових професійних курсів за минуле чотирьохріччя неможливо, бо число їх за цей час то скорочується, то трохи зростає, то знову скорочується.

Що до розподілу загального числа курсів між окремими видами професійної освіти, то короткострокові курси серед інших установ профосу займають окреме місце. З наведених даних видно, як поступово зменшується число індустріально-технічних і сільсько-господарських курсів, а за їхній рахунок збільшується число курсів медичної спеціальності.

Аж до останнього обслідування переважне місце в групі короткострокових курсів належить курсам медичним, потім індустріально-технічним і соціально-економічним.

В якій мірі обслуговуються короткострокові професійні курси педагогічним персоналом, бачимо з такої таблиці.

Табл. 6. Педагогічний персонал короткострокових профкурсів.

Оки обслідувань (на 1 січня)		Індустр.-техн.	Сільсько-госп.	Соц.-еконо- мічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього	Середнє число викладачів на 1 установу
В абсол. числах	1922 . .	291	77	133	74	46	9	630	6,5
	1923 . .	209	37	113	34	116	1	510	7,4
	1924 . .	260	33	103	6	122	1	525	6,6
	1925 . .	141	49	76	15	147	1	429	6,0
В % супроти 1922 року	1922 . .	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
	1923 . .	71,8	48,0	85,0	45,9	252,2	11,1	80,9	
	1924 . .	89,8	42,9	77,4	8,1	265,8	11,1	83,3	
	1925 . .	48,5	63,6	57,1	20,3	319,6	11,1	68,1	

Відповідно до динаміки числа курсів, максимальна кількість викладачів по всіх курсах припадає на 1922 р., потім на 1924 р. по кожній з окремих вертикалів, число викладачів, в тій чи іншій мірі відповідає даним табл. 1.

Пересічно на кожні курси припадає 6 викладачів, — найбільше в 1925 році на сільсько-господарських курсах (9 викладачів), менше на соціально-економічних (4—5 викладачів).

Зменшення числа курсів на 1 січня 1923 року спричинило й відповідне скорочення числа слухачів, але дальшими роками зміни мережі як в бік збільшення (1924 р.), так і в бік зменшення (1925 р.), не спричинило відповідних змін в кількісному складі учнів: клієнтура короткострокових курсів після 1923 року трохи зростає і найбільші кількісні наслідки в цій справі ми спостерігаємо на 1 січня 1925 року, коли загальне число учнів, не зважаючи на згортання мережі збільшується проти 1924 року на 25,0%.

Табл. 7. Рух числа слухачів короткострокових курсів.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.-технічні			Сільсько-госп.			Соц.-економ.			Педагогічні		
	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом
1922	1.238	238	1.476	594	90	614	745	332	1.077	235	320	555
1923	996	260	1.256	170	40	210	584	377	961	28	23	51
1924	1.233	159	1.392	81	9	90	783	518	1.301	4	64	68
1925	742	114	856	269	33	302	1.166	1.095	2.261	7	206	213

Табл. 7 (закінчення)

Роки обслідувань (на 1 січня)	Медичні			Художні			Всього				Середнє число учнів		
	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	ч.	ж.	Разом	Абс. ч.	%	На 1 уста- нову	На 1 ви- кладача
1922	26	168	194	56	8	64	2.824	1.156	3.980	100,0		41	6
1923	351	511	862	3	—	3	2.132	1 211	3.343	84,0		48	7
1924	177	549	726	6	—	6	2.284	1.299	3.583	90,0		45	7
1925	246	595	841	11	9	20	2.441	2 052	4.493	110,3		63	10

Цікаво відзначити, що це збільшення (з 1924 по 1925 рр.) відбувається переважно за рахунок слухачів соціально-економічної вертикалі і в значній мірі за рахунок сільсько-господарської.

Отже, оскільки питання про короткострокові курси висвітлюється даними першосічневих обслідувань, ці курси тепер найпристосованіші і притягають найбільше число слухачів у сфері поширення соціально-економічних і медичних знань; число курсів індустріально-технічних і сільсько-господарських має тенденцію до скорочення.

Наведена нижче таблиця характеризує на 1 січня 1925 р. відсотковий розподіл установ і учнів у них за видами професії.

	Індустр.- технічні	Сільсько- госп.	Соц.-еко- номічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
Короткостро- кові курси	29,2	6,9	23,6	2,8	36,1	1,4	100,0
В них учнів .	19,1	6,7	50,4	4,7	18,7	0,4	100,0

Є. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В ЦІЛОМУ.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

Щоб зробити підсумки всім наведеним вище даним за окремими типами навчальних закладів, подамо всі ці дані в більш узагальненому вигляді, звівши в одну загальну групу всі вищі навчальні заклади профосу (інститути, технікуми, робфаки), а в другу — всі інші типи професійних навчальних закладів.

УСТАНОВИ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.

(інститути, технікуми, робітничі факультети).

Табл. 1. Динаміка мережі вищих навчальних закладів профосвіти

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустр.- технічні	Сільсько- госп.	Соц.-еко- номічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
В абсол. числах	1922	81	50	33	137	13	17	331
	1923	75	42	19	110	14	21	287
	1924	67	38	15	80	13	18	231
	1925	60	36	12	78	13	15	214
У %	1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1923	92,6	84,0	57,6	80,3	107,7	123,5	84,9
	1924	82,7	76,0	45,5	58,4	100,0	105,9	69,8
	1925	74,1	72,0	36,4	56,9	100,0	88,2	64,7

Табл. 2. Педагогічний персонал вищих навчальних закладів профосвіти

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустріально технічні	Сільсько-госп.	Соціально- економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього	Середнє число викладачів на 1 установу
В абсол. числах	1922	2.001	779	725	2.225	882	489	7.101	21,4
	1923	2.234	1.005	700	2.078	1.127	565	7.709	27,4
	1924	1.811	988	597	1.662	1.115	726	6.899	29,8
	1925	1.757	996	613	791	1.064	550	6.771	31,8
У %	1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	—
	1923	111,6	129,0	96,6	93,4	127,8	115,5	108,6	—
	1924	90,5	126,8	82,3	74,7	126,4	148,5	97,2	—
	1925	87,8	127,8	84,6	80,5	120,6	112,5	95,4	—

Табл. 3. Учні вищих навчальних закладів проф-
освіти
(в абсолютних числах)

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.-технічні			Сільсько-господар.			Соц.-економічні		
	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.
1922	19.577	1.100	20.677	5.386	1.292	6.678	7.215	2.879	10.094
1923	15.546	951	16.497	6.165	913	7.078	5.159	1.913	7.072
1924	17.088	1.075	18.163	6.802	1.031	7.833	5.107	1.657	6.764
1925	15.250	896	16.146	7.003	912	7.915	4.890	1.141	6.031
Середнє число учнів на 1 устан. (на 1-1-1925 р.)	254	15	269	195	25	220	408	95	503

Роки обслідувань (на 1 січня)	Педагогічні			Медицині			Художні		
	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.
1922	9.904	10.297	20.201	4.502	5.160	9.662	2.108	2.418	4.526
1923	9.717	9.545	19.262	5.862	6.623	12.485	2.309	2.211	4.520
1924	8.453	9.373	17.826	5.505	6.084	11.589	2.571	2.935	5.506
1925	7.622	8.255	15.877	4.677	4.430	9.107	2.199	2.144	4.343
Середнє число учнів на 1 устан. (на 1-1-1925 р.)	98	106	204	360	341	701	147	143	290

Роки обслідувань (на 1 січня)	В с ь о г о						Середнє число уч- нів на 1 ус- танову	Середнє число уч- нів на 1 ви- кладача
	ч.	ж.	Р.з.	ч.	ж.	Раз.		
1922	48.692	23.146	71.838	67,8	32,2	100,0	217	10
1923	44.758	22.156	66.914	66,8	33,2	100,0	238	9
1924	45.526	22.155	67.681	67,2	32,8	100,0	293	10
1925	41.641	17.778	59.419	70,1	29,9	100,0	278	9
Середнє число учнів на 1 устан. (на 1-1-1925 р.)	195	83	278	—	—	—	—	—

Табл. 4. Учні—чоловічої й жіночої статі—вищих
навчальних закладів профосвіти
(у % %)

Роки обслідувань (на 1 січня)	Інду- стр.- технічні	Сільсько- господ.	Соц.-еко- номічні	Педаго- гічні	Медицині	Художні	Всього
1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1923	79,8	106,0	70,1	95,4	129,2	99,9	93,1
1924	87,8	117,3	67,0	88,2	119,9	121,7	94,2
1925	78,1	118,5	59,7	78,6	94,3	95,9	82,7

УСТАНОВИ НИЖЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.

(Профшколи, — професійні курси — довгострокові й коротко-строкові — школи фабрично-заводського учеництва й будинки робітників-підлітків).

Табл. 5. Динаміка мережі нижчих навчальних закладів профосвіти

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.- технічні	Сільсько- господ.	Соц.-еко- номічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
В абсолют- них числах	1922 308 1923 413 1924 498 1925 467	122 153 160 165	77 37 55 69	8 3 1 3	46 40 53 53	31 33 28 39	592 679 795 796
У %	1922 100,0 1923 134,1 1924 161,7 1925 151,6	100,0 125,4 131,1 135,2	100,0 48,1 71,4 89,6	100,0 37,5 12,4 37,5	100,0 86,9 115,2 115,2	100,0 106,4 90,3 125,8	100,0 114,7 134,3 134,4

Табл. 6. Педагогічний персонал нижчих навчальних закладів профосвіти

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.- технічні	Сільсько- господар.	Соц.-еко- номічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього	Середнє число вик- ладачів на 1 уста- нову
В абсолют- них числах	1922 2.812 1923 4.257 1924 5.469 1925 5.547	967 1.165 1.306 1.397	651 395 578 757	79 52 6 19	626 618 719 660	395 383 451 574	5.530 6.870 8.529 8.954	9,3 10,1 10,7 11,2
У %	1922 100,0 1923 151,4 1924 194,5 1925 197,3	100,0 120,5 135,0 144,5	100,0 60,7 88,8 116,3	100,0 65,8 7,8 24,0	100,0 98,7 114,8 105,4	100,0 97,0 114,2 145,3	100,0 124,2 154,2 161,9	— — — —

Табл. 7. Учні нижчих навчальних закладів профосвіти за період 1922—1925 рр.
(в абсолютних числах)

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.-технічні			Сільсько-господар.			Соц.-економічні		
	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.
1922	14.998	3.591	18.589	5.238	988	6.226	5.869	5.296	11.165
1923	23.668	4.010	27.678	6.636	1.500	8.136	2.230	1.923	4.153
1924	33.298	5.937	39.235	7.963	1.762	9.725	2.883	2.927	5.810
1925	35.409	7.417	42.826	8.999	2.572	11.571	4.649	6.092	10.741
Середнє число учнів на 1 устан. (на 1-І-1925 р.)	76	16	92	54	16	70	67	88	155

Табл. 7 (закінчення).

Роки обслідувань (на 1 січня)	Педагогічні			Медичні			Художні		
	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.
1922	250	322	572	815	2.774	3.589	1.527	3.051	4.578
1923	83	28	111	1.086	3.275	4.361	1.028	2.428	3.456
1924	4	64	68	766	4.193	4.959	1.486	2.753	4.239
1925	27	227	254	737	4.097	4.834	1.940	3.740	5.680
Середнє число учнів на 1 устан. (на 1-1-1925 р.)	9	76	85	14	77	91	50	96	146

Роки обслідувань (на 1 січня)	В с ь о г о						Середнє число учнів на 1 уста- нову	Середнє число уч- нів на 1 ви- кладача
	ч.	ж.	Раз.	ч.	ж.	Раз.		
1922	28.697	16.022	44.719	64,2	35,8	100,0	75	8
1923	34.731	13.164	47.895	72,5	27,5	100,0	71	7
1924	46.400	17.636	64.036	72,5	27,5	100,0	80	8
1925	51.761	24.145	75.906	68,2	31,8	100,0	95	8
Середнє число учнів на 1 устан. (на 1-1-1925 р.)	65	30	95	—	—	—	—	—

Табл. 8. Учні чоловічої й жіночої статі ниж-
чих навчальних закладів профосвіти
(у % %).

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр- технічні	Сільсько- господ.	Соц.-еко- номічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Всього
1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1923	148,9	130,7	37,2	19,4	121,5	75,5	107,1
1924	211,1	156,2	52,0	11,9	138,2	92,6	143,2
1925	230,4	185,8	96,2	44,4	134,7	124,1	169,7

Нарешті, ще більш узагальнені дані, без розподілу установ за видами освіти, подано в оцій таблиці:

Табл. 9-а.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Вищі навчальні заклади профосвіти					
	В абсолютних числах			У % %		
	Установ	Викладачів	Учнів	Установ	Викладачів	Учнів
1922 . . .	331	7.101	71.838	100,0	100,0	100,0
1923 . . .	281	7.709	66.914	84,9	108,6	93,1
1924 . . .	231	6.899	67.681	69,8	97,2	94,2
1925 . . .	214	6.771	59.419	64,7	95,4	82,7

Табл. 9-б.

Роки обслідувань (на 1 січня)	Нижчі навчальні заклади профосвіти					
	В абсолютних числах			У % %		
	Установ	Викладачів	Учнів	Установ	Викладачів	Учнів
1922	592	5.530	44.719	100, ₀	100, ⁰	100, ₀
1923	679	6.870	47.895	114, ₇	124, ₂	107, ₁
1924	795	8.529	64.036	134, ₃	154, ²	143, ₂
1925	796	8.954	75.906	134, ₄	161, ₉	169, ₇

Мережа навчальних закладів професійної освіти на Україні, поступово згортаючись, на 1 січня 1925 року досягла 64,7% стану її на 1 січня 1922 року.

Відносно менше скоротилося число учнів і ще менше — число викладачів: перші, проти 1922 року на 1 січня 1925 р. становлять 82,7%, а другі — 95,4%.

Рівнобіжно із скороченням вищих навчальних закладів профосвіти йшло поширення мережі нижчих професійних шкіл і курсів, що в значній мірі компенсувало собою зменшення в числі вищих навчальних закладів, переважно технікумів.

Мережа нижчих установ професійної освіти на 1 січня 1925 року проти 1922 року збільшилася на 34,4%.

Ще значніше збільшилося за цей час число викладачів по цих установах (на 61,9%) і особливо число учнів (приріст на 69,7%).

Підсумовуючи в одно ціле всі установи професійної освіти як вищі, так і нижчі, матимемо такі наслідки:

Табл. 10. Професійні навчальні заклади

Роки обслідувань (на 1 січня)	В абсолютних числах			У % %			Середнє число на 1 установу		
	Установ	Викладачів	Учнів	Установ	Викладачів	Учнів	Викладачів	Учнів	учнів на 1 викладача
1922	923	12.631	116.557	100, ₀	100, ₀	100, ₀	13, ₇	126	9
1923	960	14.579	114.809	104, ₀	115, ₄	98, ₅	15, ₂	119	8
1924	1.026	15.428	131.717	111, ₂	122, ₁	113, ₀	15, ₀	128	9
1925	1.010	15.725	135.325	109, ₄	124, ₅	116, ₁	15, ₆	134	9

Таким чином, загалом і в цілому в галузі професійної освіти за минулий період, поруч із не раз уже зазначеним загальним зрушенням будови мережі в бік установ нижчого типу, відбувається повільне збільшення так загального числа всіх установ (в цілому за 3 роки на 9,4⁰/₀), як і числа викладачів (на 24,5⁰/₀) і учнів у них (на 16,1%).

Для 1925 року констатуємо незначне зменшення числа установ проти 1924 року.

В міру оформлення, зміцнення й розвитку школи, трохи зростає середнє число викладачів на 1 навчальний заклад і ще в більшій мірі — число учнів, причому співвідношення поміж числом викладачів та учнів залишається майже без змін (пересічно по всіх професійних закладах на 1 викладача близько 9 учнів).

Нижче подані таблиці, ілюструючи динаміку мережі установ професійної освіти (вищих і нижчих навчальних закладів разом), викладачів та учнів у них в межах кожної вертикалі, дозволяють міркувати про те, які зміни за розглядуваний період відбулися по кожній вертикалі зокрема.

Табл. 11. Динаміка мережі вищих і нижчих навчальних закладів профосвіти за окремими вертикалями

Роки обслідувань (на 1 січня)		Інду- стрі- ально- технічні	Сіль- сько- господ.	Соці- ально- еконо- мічні	Педаго- гічні	Медичні	Художні	Разом
В абсо- лютих числах	1922	389	172	110	145	59	48	923
	1923	488	195	56	113	54	54	960
	1924	565	198	70	81	66	46	1.026
	1925	527	201	81	81	66	54	1.010
Тіж у %	1922	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀	100, ₀
	1923	125, ₄	113, ₄	50, ₉	77, ₉	91, ₅	112, ₅	104, ₀
	1924	145, ₂	115, ₁	63, ₆	55, ₉	111, ₉	95, ₈	111, ₂
	1925	135, ₅	116, ₉	73, ₆	55, ₉	111, ₉	112, ₅	109, ₄

Всі розглядувані тут роки (1922 — 1925) пройшли під знаком невинного зросту індустріально-технічної й сільсько-господарської вертикалів у цілому — і числа установ, і числа викладачів, і числа учнів; деяке зниження загальної кількості вищих навчальних закладів розглядуваних вертикалів (див. табл. 1 стор. 8) спостережено тільки по групі індустріальних і сільсько-господарських технікумів, проте число сільсько-господарських інститутів зросло, кількість індустріальних інститутів лишилась незмінною, число робітничих факультетів і по тій і по іншій вертикалях також збільшилось.

Табл. 12. Педагогічний персонал вищих і нижчих навчальних закладів профосвіти

Роки обслідувань (на 1 січня)		Індустріально- технічні	Сільсько-госп.	Соціально- економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього
В абсол. числах	1922	4 813	1.746	1.376	2.304	1.508	884	12.631
	1923	6.491	2 170	1.095	2.130	1.745	948	14.579
	1924	7.280	2.294	1.175	1 668	1.834	1.177	15.428
	1925	7.304	2.393	1.370	1.810	1.724	1.124	15.725
Теж. у %	1922	100 ₀	100 ₀	100 ₀	100 ₀	100 ₀	100 ₀	100 ₀
	1923	134 ₉	124 ₃	79 ₆	92 ₄	115 ₇	107 ₂	115 ₄
	1924	151 ₃	131 ₄	85 ₄	72 ₄	121 ₆	133 ₁	122 ₁
	1925	151 ₈	137 ₁	99 ₆	78 ₃	114 ₃	127 ₁	124 ₅

Табл. 13. Учні вищих і нижчих навчальних закладів профосвіти разом
(в абсолютних числах)

Роки обслідувань (на 1 січня)	Індустр.-техн.		Сільсько-госп.		Соц.-економ.		Педагогічні	
	Всього	В т. ч. жінок	Всього	В т. ч. жінок	Всього	В т. ч. жінок	Всього	В т. ч. жінок
1922. . .	39.266	4.691	12.904	2.280	21.259	8.175	20.773	10.619
1923. . .	44.175	4.961	15.214	2.413	11.225	3.836	19 373	9.573
1924. . .	57.398	7.012	14 558	2.793	12.574	4.584	17.894	9.437
1925. . .	58.972	8.313	19.486	3.484	16.772	7.233	16.131	8.482

Табл. 13 (закінчення).

Роки обслідувань (на 1 січня)		Медичні		Художні		В с ь о г о	
		Всього	В т. ч. жінок	Всього	В т. ч. жінок	Всього	В т. ч. жінок
1922 . . .	13.251	7.934	9.104	5.469	116.557	39.168	
1923 . . .	16.846	9.898	7.976	4.639	114.809	35.320	
1924 . . .	16.548	10.277	9.745	5.688	131.717	39.791	
1925 . . .	13.941	8.527	10.023	5.884	135.325	41.923	

Табл. 14. Учні вищих і нижчих навчальних закладів профосвіти разом (у % %)

Роки досліджувані (на 1 січня)	Індустріально- технічні	Сільсько-госп.	Соціально- економічні	Педагогічні	Медичні	Художні	Всього	В т. ч. жінок
1922 . . .	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	33,6
1923 . . .	112,5	117,9	52,8	93,3	127,1	87,6	98,5	30,8
1924 . . .	146,2	136,1	59,1	86,1	124,9	107,0	130,0	30,2
1925 . . .	150,2	151,0	78,9	77,7	105,2	110,1	116,1	31,0

Зовсім інший характер розвитку мережі спостережено по групі педагогічних навчальних закладів, що їх число до 1 січня 1925 року знизилось до 55,9% їхньої кількості на 1 січня 1922 року, число викладачів — до 78,6%, учнів — до 77,7%; і тут зміни в будові мережі відбулися здебільшого по групі технікумів.

В галузі соціально-економічної освіти, по лінії вищих навчальних закладів, — в даному разі виключно технікумів — відбувалося таке саме скорочення, як і по педагогічній вертикалі і тільки розвиток соціально-економічних, торговельних та кооперативних професійних шкіл із 1923 року (після колосального загального скорочення мережі в 1922 р.) поклав край дальшому згортанню мережі, поставивши її що до кількості учнів на один рівень з мережею педагогічних шкіл.

Що до медичної галузі професійної освіти, то тут за розглядуваний період слід одзначати розвиток довгострокових і короткострокових професійних курсів, а також із 1924 року, виникнення робітничих факультетів; особливістю останнього року зокрема є скорочення (планове) числа учнів у медичних інститутах.

Нарешті, відносно художньої освіти констатуємо, що загальне розширення мережі до 1 січня 1925 року відбулося за рахунок технікумів, а також довгострокових професійних курсів.

На підставі сказаного можна відзначити такі найзагальніші й найхарактерніші риси в розвитку мережі професійних навчальних закладів за період з 1922 по 1925 роки:

1) Зрушення всієї мережі в бік нижчих навчальних закладів за рахунок вищих: відсоток нижчих професійних шкіл

до всього числа професійних навчальних закладів. що-року становив: 1922 р. — 61,1, 1923 р. — 70,5, 1924 р. — 77,5 і 1925 р. — 78,8.

2) Значно переважають в складі всієї мережі навчальні заклади, що підготовляють до обслуговування потреб виробництва й обміну, як порівняти з навчальними закладами, що підготовляють до обслуговування загальних культурних потреб людности: так, на першу групу шкіл 1925 року припадало 70% усіх учнів у професійних навчальних закладах (1922 р. — 63%), а на другу групу тільки 30%.

II. ПОЛІТИЧНО-ОСВІТНІ УСТАНОВИ.

A. БІБЛІОТЕКИ.

Щоб уявити собі сучасний стан бібліотечної справи на Україні та умови дальшого її розвитку, неодмінно треба було-б зіставити передреволюційні дані цієї галузи з даними за останні роки. Але немає спроможности подати таке зіставлення, у всякому разі, воно являє собою особливе завдання, — бо за передреволюційної доби бібліотечна статистика, як і взагалі статистика позашкільної освіти, провадилася лише по окремих земствах, та й то не регулярно.

Систематично обслідувати всі установи народньої освіти почали на Україні лише з 1922 року, і тому ми в своєму огляді бібліотечної справи в УСРР за пореволюційної доби, маємо спроможність охопити період тільки з 1922 року, коли було переведено на території України перше основне обслідування всіх навчальних і політично-освітніх установ народньої освіти.

Перш аніж подати якусь характеристику стану бібліотечної справи, відзначимо, що саме поняття „бібліотека“ тепер не досить ясне й безперечне, бо немає чітких граней між громадською або народньою бібліотекою, шкільною бібліотекою для позакласового читання учнів і, нарешті, хатою-читальнею, де або зовсім немає книг, або є невеличкий і цілком випадковий комплект їх.

ЦСУ, протягом всеньких чотирьох років провадячи обслідування, мало на увазі під назвою бібліотек вивчити бібліотеки широкого користування, „громадські“ або „народні“ придатні своїм складом до обслуговування широких кол людности. Зважаючи на це, шкільні бібліотеки зовсім не підлягали обслідуванню, за винятком тих, що обслуговують дорослу людність; хати-читальні виділено було в окремий розділ, як установи, що фактично являють собою елементарну форму клубу і лише в деяких випадках мають у своєму складі організовані бібліотеки,

Окрім цього, треба подати ще таке застереження: з усього книжкового майна по 1.586 бібліотеках ¹⁾ (на 1 січня

¹⁾ Див. „Статистика України“ № 76, стор. 54.

1925 року), що подали відомості про свій інвентар, 22,6% припадає на 7 таких великих бібліотек державного значіння, як Українська Національна Бібліотека в Києві, бібліотека імені Короленка в Харкові, то-що. Включення або вилучення цих 7 книгосховищ до загального числа бібліотек дуже позначається так на середніх величинах, що характеризують розмір народніх бібліотек, як і на річних змінах цих величин

Зазначені зауваження не треба забувати розглядаючи наведені нижче в таблиці середні.

Табл. 1. Стан бібліотечної справи

Роки обслідувань (на 1 січня)	Загальне число бібліотек	В н и х:			На 1 бібліотеку середнє число			Учителів чоловічої й жіночої статі	
		Книг	Абонентів	Бібліотекарів	Книг	Абонентів	Бібліотекарів	На 1 б—у	На 1 книгу
1922	3.067	5.831.271	747.165	4.793	1.904	244	1,6		
1923	1.702	6.267.268	511.842	2.511	3.687	301	1,5		
1924	2.128	7.891.946	548.528	2.932	3.829	258	1,4	12.780	3,3
1925	1.914	9.696.545	989.763	2.625	5.076	518	1,4	14.590	2,9

Після переведення в життя нової економічної політики, з кінця 1921 року і з початку 1922 р., головна маса установ народньої освіти, як відомо, з державного бюджету переходить на місцевий бюджет, або-ж почасти передається професійним організаціям на самоутримання, то-що.

Ця зміна надто гостро вдарила по установах політосвіти, зокрема, — по бібліотеках, мережа яких на 1 січня 1923 р., через квоість і неорганізованість місцевого бюджету, опинилась без усяких коштів до існування і тому мусила скоротитись майже на половину (з 3.067 до 1.702).

На 1 січня 1924 року, в зв'язку зі зміцненням місцевого бюджету, повсталась можливість збільшити число бібліотек до 2.128, а на 1 січня 1925 р. мережа бібліотек знову трохи знижується (до 1.914); проте, маючи на увазі, що книжковий інвентар за останній рік збільшився на 23%, зміна за цей рік в числі бібліотек напевне сталася тому, що не розмежувалися поняття „бібліотека“ і „хата-читальня“, про що вже зазначалося вище.

Зовсім инша картина спостерігається в розвитку книжкового інвентаря бібліотек: не зважаючи на скорочення

числа бібліотек на 1 січня 1923 року і на ледве помітне збільшення їхньої кількості на 1 січня 1924 і 1925 рр., книжкове багатство рік-у-рік зростало, і кількість книг на 1 січня 1925 року становила вже проти 1922 року по-над 166%. Процес наростання книжкового інвентаря, що йшов рівнобіжно із зменшенням числа бібліотек, дає підстави гадати, що „скорочення“ бібліотечної мережі, яке раптово визначилося з 1923 року, супроводилося сполученням мало-сильних установ з міцнішими й життєздатнішими.

Це явище природньо відбилось так на середній кількості книжок на 1 бібліотеку (з даних наведеної вище табл. 1-ої бачимо, що середнє число книг на 1 бібліотеку в 1925 р. збільшилося проти 1922 р. майже в 3 рази), як і на середньому числі жителів, що їх обслуговує одна бібліотека.

Загальне число абонентів по всіх наведених вище бібліотеках, різко скоротившись у 1923 році дальшими роками знову зростає, досягаючи максимуму (518 читачів на 1 бібліотеку) за розглядуваний період на 1 січня 1925 року.

Між трьома зазначеними елементами бібліотеки — книги, абоненти та керівничий персонал — бібліотекарі, — останній є найсталіший, що стверджується майже тим самим середнім числом бібліотекарів на 1 установу протягом оглядуваного періоду: 1,6 — в 1922 році і 1,4 — в 1925 році (див. табл. 1).

Вище вже було відзначено, що сумарні середні по всіх бібліотеках, незалежно від їхнього типу, не можуть характеризувати масової народньої бібліотеки, бо на рівень цих середніх найбільше впливають величезні бібліотеки державного значіння.

Простежити розвиток окремих типів за всі ці роки ми неспроможні через стан матеріалів.

Табл. 2. Основні показники різних типів бібліотек на 1 січня 1925 р.

Типи бібліотек Середнє число на 1 бібліотеку	Державного значіння (по всіх типах поселень)	Широкого користування							
		Міста	Поселення міського типу	Сільські міс- цевості	Всього	В тому числі			
						Районові й місцеві	Профспіл- кові	Привелик. підприєм- ствах	Дитячі
Книг	296.334	8.523	2.110	912	3.078	2.314	4.086	9.212	5.014
Абонентів	6 155	931	503	292	489	388	730	959	1.005
Бібліотекарів	17, ₀	2, ₀	1, ₁	1, ₀	1, ₃	1, ₅	1, ₂	1, ₂	2, ₈

Табл. 2 (закінчення).

Типи бібліотек Середнє число на 1 бібліотеку	Спеціальні			Всі бібліотеки (разом)			
	Міста	Сільські міс- цевості	Всього	Міста	Поселення міського типу	Сільські міс- цевості	Всього
Книг	39.526	319	37.113	16.887	2.110	910	5.076
Абонентів	1.097	35	1.042	1 025	503	292	518
Бібліотекарів	2,6	1,0	2,5	2,3	1,1	1,0	1,4

Звідси ми бачимо, що масові бібліотеки або бібліотеки „широкого користування“ характеризуються далеко скромнішими показниками, ніж усі бібліотеки незалежно від типів: пересічно бібліотека широкого користування в містах має 8.523 книги і 931 читача, сільська бібліотека — 912 книг і 292 абоненти.

Доповнюючи таблицю 1 (див. стор. 43) відомостями про середню кількість книжок, виданих однією бібліотекою протягом її річної діяльності (середня кількість видач на 1 бібліотеку за рік), ми матимемо всі найголовніші показники, які звичайно характеризують інтенсивність діяльності бібліотеки.

За даними щорічних обслідувань ЦСУ, середня кількість видач на 1 бібліотеку за рік становила: в 1922 році — 2.519 книг, в 1923 році — 4.204, в 1924 році — 5 140 і в 1925 році — 6 182 книги. Наводячи ці показники, слід, проте, зауважити, що вони, подаючи загальне схематичне уявлення про роботу бібліотек, через цілу низку відзначених уже вище причин, не дають точного відображення дійсності, тим паче, що первісної реєстрації та звітності в бібліотеках і досі ще не налагоджено, а по багатьох з них, видимо, й зовсім немає.

Знаючи середню кількість видач, зроблених бібліотекою за рік, а також середню кількість книг і абонентів на 1 бібліотеку, ми можемо скласти уявлення про діяльність бібліотек у цілому, Зіставлення середнього числа видач в одній бібліотеці з середнім числом книг в ній дає можливість вирахувати, як часто обертаються книги (обіг книг): якщо видач за рік—1.000 і середня кількість книг на ту саму бібліотеку—1.000 примірників, довелося-б зробити висновок, що кожную книгу було видано або взято з бібліотеки пересічно 1 раз за рік. Зіставлення-ж середнього числа видач з середнім числом абонентів характеризує інший бік справи—читальність: коли бібліотека робить 1.000 видач за рік

100 (середнє число за рік) абонентам, то ясно, що кожен абонент-читач устигає прочитувати пересічно за рік 10 книг.

Наведені вище дані про середнє число книг, видач і абонентів на 1 бібліотеку дають можливість характеризувати діяльність бібліотеки такими основними показниками:

Табл. 3. Характеристика діяльності середньої бібліотеки

Роки обслідувань (на 1 січня)	Обіг книг	Читаль- ність	Інтенсив- ність
1922	1,3	10,3	13,4
1923	1,1	14,0	15,4
1924	1,3	15,0	19,5
1925	1,2	12,0	14,4

За розглядуваний чотирьохлітній період середній обіг однієї книги визначається коефіцієнтом в межах від 1,1 (1923 р.) до 1,3 (1922 і 1924 рр.), причому 1 абонент пересічно прочитав книг що-року від 10,3 (в 1922 р.) до 15,0 (в 1924 р.).

Добуток чисел, що визначають обіг книг і читальність, характеризує ступінь напруження діяльності бібліотеки — її інтенсивність — і в наведеній вище табл. 3 визначається останньою графою.

Інтенсивність діяльності бібліотек, з кожним роком збільшуючись, на 1 січня 1925 року виявляє цілком несподіване зниження, що, мабуть, слід пояснювати неминучими за останній рік помилками в спостереженні й розробці матеріалів. Відсутність у бібліотеках правильно організованої, а іноді й будь-якої взагалі первісної реєстрації, перехід в 1925 році від експедиційної методи обслідування до анкетної, нарешті, одночасність обслідування й особливо розробки матеріалів з моментом найбільших робіт що до ліквідації губерських установ, — все це разом трохи сплутало загальну картину бібліотечної справи. Крім того, на 1-й 1925 р., за деякими побічними даними, трохи збільшено загальне число абонентів, що відбилося й на коефіцієнтах читальности та інтенсивности.

При встановленому Центральним Статистичним Управлінням України поділі бібліотек на: А. Державні, Б. Широкого користування — з розподілом цих останніх на: 1) районів й місцеві, 2) при профспілках, 3) при великих підприємствах, 4) дитячі бібліотеки — і В. Спеціальні. Особливий інтерес являє собою ознайомлення з інтенсивністю діяльності бібліотек що до кожного з цих типів.

Табл. 4. Характеристика діяльності середньої бібліотеки, залежно від типу її на 1 січня 1925 р.

Показники	Підсумок по Україні по всіх типах поселень						
	А Б-ки державні	Б Б-ки широкого користув.	Районові й місцеві	В тому числі			В Б-ки спеціальні
				Профспілкові	При великих підприємств.	Дитячі	
Обіг книг . . .	0,7	1,7	1,5	2,1	0,8	5,4	0,2
Читальність . . .	35,2	10,9	9,4	14,8	7,3	27,1	10,2
Інтенсивність . .	24,6	18,5	14,1	31,8	5,8	146,3	2,0

Отже, найінтенсивніший обіг книг — в дитячих бібліотеках (5,4) і найменший — у спеціальних (0,2), де, приймаючи середнє число книг на 1 бібліотеку в 1925 році — за 37.113, число видач за рік становить тільки 10.570.

Що до середнього числа книг, прочитаних одним читачем за рік, перше місце беруть державні бібліотеки, потім — дитячі і останнє — бібліотеки при підприємствах.

Нарешті, похідна обігу і читальності — інтенсивність діяльності бібліотек — досягає свого максимуму в дитячих бібліотеках (146,3) і зовсім незначна — в спеціальних (2,0).

Ті самі показники бібліотечної справи на Україні за окремими типами поселень в бібліотеках широкого користування мають такі визначення.

Табл. 5. Характеристика діяльності середньої бібліотеки широкого користування по окремих типах поселень на 1 січня 1925 року

	Міста	Поселення міського типу	Сільські місцевості
Обіг книг . . .	1,5	2,6	2,0
Читальність . . .	13,7	11,0	6,0
Інтенсивність . .	20,6	28,6	12,0

Сільський читач пересічно читає книг удвоє менше проти міського, а тому інтенсивність діяльності сільських бібліотек далеко менша проти міських; з цього боку перше місце належить бібліотекам поселень міського типу.

Б. ХАТИ-ЧИТАЛЬНІ.

Оскільки хати-читальні є примітивна форма сільського клубу, подібного до клубу — осередку при невеликому виробничому підприємстві (кодекс Законів про Народню Освіту

п. 635), остільки треба було-б подати огляд їхньої діяльності в загальному зв'язку з установами політосвіти клубного типу (клуби, селянські будинки). Але маючи на увазі, що до останнього часу в усіх обслідуваннях ЦСУ вивчалася лише бібліотечна робота хат-читалень, в даному огляді доводиться розглядати лише цей один бік у діяльності названих установ.

Табл. 1. Стан мережі хат-читалень

Роки обслідувань (на 1 січня)	Загальне чи- сло хат-чита- лень	В них			На 1 хату-читальню (середнє число)			Середнє число жителів (чол. і жінок) на 1 хату-читальню
		Число книг	Число абонентів	Число бібліоте- карів	Книг	Абонентів	Бібліоте- карів	
1922 . . .	1.993	300.651	. . .	2.406	151	. . .	1,2	²⁾
1923 ¹⁾ . .	1.286	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	²⁾
1924 ¹⁾ . .	3.778	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	7 173
1925 . . .	6.339	993.714	771.723	5.540	174	171	1,0	4.395

Як і по бібліотеках, масова передача хат-читалень протягом 1922 року з державного бюджету на утримання місцевого бюджету, який до того часу ще не сформувався, мала наслідком чимале скорочення на 1 січня 1923 року мережі цього типу; проте, вже на 1924 рік число хат-читалень хутко збільшується, досягши на 1 січня 1925 року цифри 6.339, що становить проти 1922 року 318,2%.

Згідно з ростом числа установ ішло наростання і книжкового інвентаря, який на січень місяць 1925 року Центральне Статистичне Управління вираховувало приблизно на 993 тисячі книг. Але слід пам'ятати, що зазначена кількість книг стосується не до всього числа хат-читалень, а лише до тієї частини, що має у своєму складі наявність книжкового інвентаря і постійного бібліотекаря.

За даними січневих обслідувань 1925 року, із загальної кількості обслідуваних хат-читалень подали відомості про книги 88,8%, про бібліотекарів — 90,1%.

Вважаючи, що 90,1% хат-читалень у всякому разі мають бібліотеки, ми матимемо ту вираховану величину загального числа книг, що відзначена вище. в табл. 1. Те саме застереження однаково стосується й клієнтури хат читалень.

¹⁾ На 1 січня 1923 і 1924 р. хати-читальні бланками не обслідувано, а лише пойменно реєстровано в процесі обслідування в дорожньому журналі райстатистика.

²⁾ Цифри населення на 1 січня 1922 і 1923 р. не встановлено.

За даними того таки обслідування, відомості про клієнтуру хат-читалень подали 71,2% усіх обслідуваних установ (Див. „Статистика України“ № 76).

Збільшення книжкового інвентаря хат-читалень проходило, таким чином, за ці 4 роки інтенсивніше, ніж розгортання мережі і тому середнє число книг на 1 установу за цей період часу збільшилося: в 1922 році — 151, в 1925 році — 174 книги.

Порівняльні дані на 1 січня 1925 року по бібліотеках і хатах-читальнях про середнє число книг і абонентів на 1 установу свідчить про те, що середня сільська бібліотека широкого користування (крім бібліотек державного значіння) числом книг в ній в 5 разів більше проти хати-читальні, а числом абонентів майже вдвоє більша від хати-читальні.

Ці показники сами за себе вже характеризують ролю хати-читальні порівнюючи з ролю бібліотеки: кількісно незначний книжковий інвентар хат-читалень, що складається здебільшого з невеличкого комплекту газет, журналів, маленьких брошур, не має можливості завдовольнити вибагливого читача і останній вважає за краще звертатись із своїми запитами до бібліотеки

Подана нижче таблиця містить у собі порівняльні дані про основні коефіцієнти діяльності середньої сільської бібліотеки (широкого користування) і середньої хати-читальні.

Табл. 2. Інтенсивність роботи бібліотек і хат-читалень на 1 січня 1925 р.

	Обіг	Читальність	Інтенсивність
Бібліотеки . . .	2,0	6,0	12,0
Хати-читальні .	2,2	2,3	5,1

Отже, якщо обіг книг і журналів у хаті-читальні трохи підвищений, клієнт її прочитує книг за рік приблизно в 2—3 рази менше, ніж читає в бібліотеці, а тому й інтенсивність діяльності хати-читальні більш ніж удвоє нижча проти відповідного бібліотечного коефіцієнту.

В. УСТАНОВИ ШКІЛЬНОГО ТИПУ.

До установ політосвіти шкільного типу, що до характеру їхньої роботи, належать: а) Школи й пункти ліквідації неписьменности й малописьменности, б) Загальноосвітні курси і в) Радянські партійні школи.

Визначаючи місце і значіння кожного із зазначених типів установ у загальній мережі установ політосвіти, треба відзна-

чити, що школи й пункти ліквідації неписьменностей малописьменности за весь цей період займали і продовжують займати центральне місце, про що свідчать наведені нижче дані.

Табл. 1. Установи політосвіти шкільного типу

Роки обслідувань (на 1 січня)	Школи ліквідації неписьменности й малописьменности				Загальноосвітні курси				Радпартшколи			
	Установ	Викладач.	Учнів	Середнє число учн. на 1 уст.	Установ	Викладач.	Учнів	Середнє число учн. на 1 уст.	Установ	Викладач.	Учнів	Середнє число учн. на 1 уст.
1922 . . .	487	1.091	14.004	29	40	319	3.161	79	19	162	968	51
1923 . . .	574	982	17.157	30	111	644	7.142	64	34	...	...	...
1924 . . .	5.015	7.222	172.723	34	81	648	8.415	104	51	464	3.928	77
1925 . . .	10.686	14.832	429.291	40	59	267	4.954	84	41	539	5.139	125

В той саме час, як мережа радянських партійних шкіл та загальноосвітніх курсів то поширюється, то знову частково згортається протягом періоду, що його ми оглядаємо, незалежно від якоїсь певно визначеної системи або тенденції розвитку, картина розгортання мережі шкіл ліквідації неписьменности й малописьменности має цілком певний характер неухильного й швидкого зростання: якщо на 1 січня 1923 року ми спостерігаємо ще досить незначне збільшення числа лікнепів—на 11,8% за рік, то на 1 січня 1924 р. число їх збільшується майже в 10 разів, а на 1 січня 1925 р. мережа шкіл ліквідації неписьменности й малописьменности знову розростається більше, ніж удвоє.

Ще інтенсивніше наростало рік-у-рік загальне число учнів у наслідок чого середнє число учнів на 1 лікнеп що-року збільшувалося.

Середнє число викладачів на 1 установу ліквідації неписьменности рік-у-рік знижується: 1922 році—2,2, в 1923 р.—1,7, в 1924 р.—1,4, в 1925 р.—1,4.

Мережа радянських партійних шкіл, досягаючи свого крайнього розвитку на 1 січня 1924 року, на 1925 рік трохи згортається, проте, зменшення числа установ за рік (з 51 до 41) з лишком компенсується збільшенням загального числа викладачів і учнів по цих школах.

Найнеусталенішою була мережа загальноосвітніх курсів, число яких, як про це свідчать наведені вище дані, після чималого збільшення на 1923 рік, з 1924 року поступово зменшується.

Не втрачає спеціального інтересу, саме для шкільних установ політосвіти, питання про викладову мову, зіставлення відповідних даних про установи політосвіти та про єдині трудові школи на 1 січня 1925 року дає такі наслідки:

Табл. 2. Викладова мова в школах установ політосвіти і в школах соцвиху на 1 січня 1925 р. (у %⁰/о)

Типи установ	Українська	Російська	Єврейська	Польська	Німецька	Молдавська	Інші	Мішана	Всього
Школи лікв. неписьм. . .	81,4	13,8	1,1	0,4	0,3	—	0,4	2,6	100,0
Загальноосв. курси . .	14,5	74,6	7,3	—	—	—	—	3,6	100,0
Рад. парт. школи . . .	25,6	38,5	—	—	—	—	—	35,9	100,0
Усі шк. установи політосвіти	80,8	14,2	1,1	0,4	0,3	—	0,4	2,8	100,0
Єд. трудові школи . .	77,0	10,4	1,7	1,0	2,5	0,1	0,3	7,0	100,0

На підставі наведених даних можна відзначити, як характерне явище, що загалом у числі всіх шкільних установ політосвіти відсоток українських і російських шкіл вищий ніж для єдиних трудових шкіл, при значно меншому відсотку установ, які провадять навчання мішаними мовами (переважно українсько-російською), а також і мовами національних меншостей (крім російської). Єдиних трудових шкіл з викладовою мовою національних меншостей (крім російської мови) нараховується по всій Україні 5,6%, установ політосвіти шкільного типу, тільки 2,2%. Очевидно, єдина трудова школа, як основний тип шкільної установи взагалі, реагує на культурні запити національних меншостей більш чуло та уважно, ніж установи політосвіти.

Окремі типи політосвітніх установ що до викладової мови досить різноманітні: в той час, як шкіл ліквідації, неписьменности з російською викладовою мовою не нараховується й 14%, переважна більшість загальноосвітніх курсів провадять навчання російською мовою (74,6% загальної кількості).

Г. УСТАНОВИ КЛУБНОГО ТИПУ.

Клуби, селянські будинки, народні доми і хати-читальні являють собою сукупність установ настільки об'єднаних спільністю завдань, а також і характером своєї діяльності, що їх цілком доцільно об'єднують звичайно під загальною назвою „установи клубного типу“.

Клубні установи політосвіти прагнуть охопити в своїй широкій і різноманітній діяльності життя робітничих

та селянських мас як в його політичному, економічному й ідеологічному, так і в повсякденному побуті.

Наводячи нижче дані про стан мережі клубних установ політосвіти з 1922 по 1925 рр., вважаємо за потрібне застерігти, що до 1 січня 1925 року ці установи фактично не підлягали обслідуванню на окремих бланках (за винятком клубів на 1 січня 1922 року), проста-ж реєстрація їх у дорожньому журналі райстатистика при недосить чіткій класифікації цих установ у перший період революції, незрідка приводила до того, що частина клубів реєструвалася як селянські будинки, деяку частину останніх могли зарахувати до хат-читалень і навпаки і т. ін., і т. ін.

Зазначене треба зважити користуючись даними нижче-наведеної таблички, де тільки відомості на 1 січня 1925 року є наслідок фактичного обслідування, а не простого складання самих тільки списків по цих установах.

Табл. 1. Стан установ клубного типу.

Роки обслідувань (на 1 січня)	К л у б и			Селянські будинки і на- родні дома			Хати-читальні	Просвіти
	Установ	Керівників і співробітників	Клієнтів	Установ	Керівників і співробітників	Клієнтів		
1922	680	3.718	81.711	134	—	—	1.993	2.947
1923	982	—	—	338	—	—	1.286	1.237
1924	1.370	—	—	2.561	—	—	3.778	167
1925	1.037	5.752	341.762	2.519	9.934	245.374	6.339	—

Мережа клубів та селянських будинків досягла максимального розвитку на 1 січня 1924 року, після чого трохи скоротилася; що до хат-читалень, то мережа останніх, чимало поширившись протягом 1924 року, на січень 1925 р. досягла 6.324 установ. Слід відзначити, що просвіти, які існували до 1 січня 1924 року, з кожним роком зникали, перетворюючись переважно на хати-читальні.

Елементарну характеристику стану клубів та селянських будинків на 1 січня 1925 року подано в „Статистичному Бюлетені“ України № 10 за 1925 рік.

Г. ІНШІ УСТАНОВИ ПОЛІТОСВІТИ.

І досі було розглянуто ті установи політосвіти, що підлягали, хоча-б за останній рік, безпосередньому обслідуванню за встановленими для цієї мети формулярами; тим часом

сьогочасна мережа політично-освітніх установ не вичерпується вищезазначеним і охоплює ще декілька типів установ, що трудно піддаються обслідуванням; відносно їх ЦСУ України, як і ЦСУ СРСР, обмежуються що-року лише простим складанням списків за даними органів Наркомос'у і райстатистиків. Сюди належать такі типи установ політосвіти театри, драматичні гуртки, кіно-театри музеї та студії.

Нижчеподана таблиця дає деяке уявлення про розвиток: зазначених установ на Україні за останні 4 роки.

Мережа установ політосвіти, що не підлягала безпосередньому обслідуванню на бланках:

Роки обслідувань (на 1 січня)	Театри і драм- гуртки	Кіно	Музеї	Студії
1922	2.093	107	54	71
1923	1.008	128	90	83
1924	1.240	154	117	77
1925	1.697	173	116	34

Д. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.

Закінчуючи огляд порівняльних даних по установах політосвіти, відзначимо такі найтипівіші риси в розвитку мережі цих установ (див. табл. на стор. 54).

Протилежно установам соціального виховання, мережа яких з 1922 року поступово скорочувалася¹⁾, і установам профосу, мережа яких за розглядуваний період була відносно сталою, динаміка мережі політично-освітніх установ у загальній своїй складності характеризується швидким зростом числа установ, як це ілюструється даними такої відсоткової таблиці:

Роки обсліду- вань (на 1 січня)	Бібліотеки	Шкільні установи політосвіти	В т. ч. школи ліквідації не- письменности й малописьмен- ности	Клубні уста- нови політ- освіти	Театри, драмгуртки, кіно, студії, музеї	Всі установи політосвіти
1922	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1923	55,5	131,7	117,9	61,3	56,3	63,0
1924	69,4	942,7	1.029,8	136,9	68,3	143,2
1925	62,4	1.975,4	2.194,2	172,0	86,9	210,5

Як зазначалося не раз вище, 1922 переломовий рік, що характеризується вилученням масових установ народньої освіти з державного бюджету, мав своїм наслідком загальне скорочення мережі політично-освітніх установ, яке зафіксовано наведеними вище даними на 1 січня 1923 року; при тому найбільше потерпіли, що до скорочення мережі, бібліотеки, просвіти, театри і хати-читальні; спостерігається деякий зріст тільки шкільних установ політосвіти.

¹⁾ „Статистика України“ №№ 39, 47, 61, 71.

Табл. 1. Мережа установ політосвіти.

Роки обсліду- вань (на 1 січня)	Установи шкільного типу					Установи клубного типу		
	Бібліотеки	Школи лікві- дації непись- менности і малопись- менности	Загально- освітні курси	Рад. партійні школи	Разом	Клуби	Сельбудинки і нар. доми	Хати-читальні
1922 . .	3.067	487	40	19	546	680	134	1.993
1923 . .	1.702	574	111	34	719	982	338	1.286
1924 . .	2.128	5.015	81	51	5.147	1.370	2.561	3.778
1925 . .	1.914	10.686	59	41	10.786	1.037	2.519	6.339

Табл. 1 (закінчення).

Роки обсліду- вань (на 1 січня)	Установи клубного типу		Театри і драмгуртки	Кіно-театри	Музеї	Студії	Разом	Всього
	Просвіти	Разом						
1922 . .	2.947	5.754	2.093	107	54	71	2.325	11.692
1923 . .	1.237	3.843	1.008	128	90	83	1.309	7.573
1924 . .	167	7.876	1.240	154	117	77	1.588	16.739
1925 . .	—	9.895	1.697	173	116	34	2.020	24.615

Дальший — 1923 рік проходить під знаком збільшеного зросту селянських будинків, хат-читалень (що вирости коштом просвіт), а переважно — шкіл ліквідації неписьменности і малописьменности, загальна кількість яких на 1 січня 1924 року проти 1922 року становила вже 1.016%.

На 1 січня 1925 року функціонувало вже 24.565 установ замість 16.649 в 1924 році; приріст на 7.916 установ був наслідком дальшого поширення мережі шкіл ліквідації неписьменности, хат-читалень, а в деякій мірі — театрів і драмгуртків.

Отже, в динаміці мережі політично-освітніх установ за період 1922—1925 рр. слід відзначити оці найвидатніші моменти: з одного боку, величезне зростання числа шкіл ліквідації неписьменности й малописьменности, а також хат-читалень та селянських будинків, а з другого — поступову ліквідацію колишніх просвіт, які, перетворюючись почасти на селянські будинки, почасти на хати-читальні, на 1 січня 1925 року зовсім зникли, як окремий тип установи.